

HOGGE LUCHTEN

Inhoud

3	Hoge Luchten
4	Schatten uit het Rijks
6	Zeven vragen aan burgemeester Femke Halsema
8	It is in the Air
10	Stadsburgers
11	Schilders van de Hoge Luchten
12	Barend Avercamp
13	Ludolf Bakhuysen
14	Nicolaas Baur
16	Pieter Godfried Bertichen
17	George H. Breitner
18	Abraham Johannes Couwenberg
19	Aelbert Cuyp (kopie)
20	Christiaan L.W. Dreiholtz
21	Cornelis Dusart
22	Jan Ekels
23	Jan van Goyen
24	Willem P. Hoevenaar
25	Frans de Hulst
26	Jan Hulswit
27	Vijf steden, vijf verhalen
28	Stadsrechten in Zutphen, Christiaan te Strake
32	De Goudse vrijheid, Paul H.A.M. Abels
36	Feministisch pamflet in Harlingen, Jeanine Otten
40	Vrijheid van godsdienst in Bergen op Zoom, Yolande Kortlever
44	Voorwaarts in Hoorn, Arnoud Schaake
48	Johan Barthold Jongkind
50	Jan van Kessel
51	Hendrik Keun
52	Dirk Jan van der Laan
53	Jacob Maris
56	Matthijs Maris
58	Isaac Ouwater
60	Charles Rochussen
61	Andreas Schelfhout
62	Johannes Schoenmakers
63	Ferdinand C. Sierich
64	Cornelis Springer
66	Balthasar van der Veen
67	Pieter G. Vertin
68	Jan Weissenbruch
71	Zeven vragen aan vijf burgemeesters
72	Annemieke Vermeulen, burgemeester van Zutphen
74	Pieter Verhoeve, burgemeester van Gouda
76	Roel Sluiter, burgemeester van Harlingen
78	Frank Petter, burgemeester van Bergen op Zoom
80	Jan Nieuwenburg, burgemeester van Hoorn
81	Boekenlijst
81	Colofon

Hoge Luchten

Na de boeren en de vissers, nu de burgers

In 2016 sloegen vijf stadsmusea in Nederland de handen ineen om gezamenlijk tentoonstellingen te gaan maken. De gedachte was om te putten uit het rijke Nederlands kunstbezit, dat gedeeltelijk ligt opgeslagen in depots. Deze gedachte bleek levensvatbaar. Het Rijksmuseum toonde zich een genereuze partner en cultuurfondsen haakten in. Als gemeenschappelijke invalshoek kozen de musea voor de vier elementen: aarde, water, lucht, en vuur. En dat resulteerde in de reizende tentoonstelling Lage Landen (aarde) en Koele Wateren (water). Elke tentoonstelling gaat gepaard met een catalogus, een wetenschappelijk essay, een keuze uit de eigen collectie van het stadsmuseum, en een opdracht aan hedendaagse vormgevers, architecten en kunstenaars.

Nu ligt voor u de catalogus behorende bij de tentoonstelling Hoge Luchten. Na de landschappen en de boeren (Lage Landen), de zeegezichten en de vissers (Koele Wateren) komen nu de stadsgezichten en de stadsburgers in beeld. Op zoek naar de identiteit van Nederland, is deze keer de vraag: Maakt stadslucht nog steeds vrij? Voor Hoge Luchten zijn 40 stadsgezichten uit het bezit van het Rijksmuseum bij elkaar gebracht.

Nederland staat bekend als een vrijheidslievend land. Amsterdam is voor dit imago toonaangevend; meeslepend beschreven door Russell Shorto in zijn boek *Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld*. Het Sociaal en Cultureel Planbureau bevestigt dat veel Nederlanders hechten aan vrijheid als kenmerkend voor ons land. We laten ons niet gauw wat gezeggen. De vrijheid van geweten, van geloof en de persvrijheid worden in Nederland al eeuwenlang gewaardeerd en verdedigd. Onze stadjes en steden zijn daar een uitdrukking van. Centraal gezag wordt gewantrouwd. Stadslucht maakt vrij.

Behalve de 40 stadsgezichten uit het depot van het Rijks, treft u in deze publicatie aan: Het antwoord van zes burgemeesters op de vraag hoe het gesteld is met de vrijheid in hun stad; het verslag van vijf stadshistorici naar een vrijheidslievende episode in hun stad; de kennismaking met de kunstenaars Martin & Inge Riebeek, makers van *It is in the Air*.

Met grote dank aan een toenemend aantal betrokkenen bij onze kunstreis op zoek naar de identiteiten van Nederland. Speciaal deze keer de burgemeesters Femke Halsema, Annemieke Vermeulen, Pieter Verhoeve, Roel Sluiter, Frank Petter, Jan Nieuwenburg; de schrijvers Jeanine Otten, Christiaan te Strake, Yolande Kortlever, Paul Abels, Arnoud Schaake; de kunstenaars Inge Riebeek, Martin Riebeek.

Gerard de Kleijn
projectleider stichting M5,
samenwerkingsverband van de stadsmusea in Harlingen, Zutphen, Bergen op Zoom, Gouda en Hoorn.

www.schattenuithetrijs.nl
5 mei 2021

Gerard de Kleijn

Het kunstbezit van het Rijksmuseum is gigantisch. Om een selectie voor Hoge Luchten te maken hebben we ons gebaseerd op zes criteria.

1 Verhaal

De geselecteerde werken passen bij het verhaal over de identiteit van Nederland. Na de boeren (AARDE) en de vissers en dijkbouwers (WATER), zijn nu de burgers en stedelingen (LUCHT) aan de beurt. We hebben in het depot van het Rijksmuseum gezocht naar stadsgezichten met hoge luchten.

—

detail Isaac Ouwater; De Sint-Antoniuswaag te Amsterdam [→ blz. 59]

2 Luchten

Royale luchten boven de stad waren een pré. De bedompte stegen en belegerde steden hebben we grotendeels vermeden. Er moet iets van een gevoel van vrijheid in het werk zitten, ongebondenheid, stedelijke trots.

—

detail Jan Weissenbruch; Stadspoort te Leerdam [→ blz. 68]

3 Spreiding

Het Rijksmuseum bezit veel Amsterdamse stadsgezichten. We zijn op zoek gegaan naar spreiding over Nederland. Naast Amsterdam, ook Leerdam, Delft, Den Haag, Enkhuizen, Dordrecht, Rotterdam, Gorinchem, Haarlem, Overschie, Nijmegen, Arnhem, Egmond. Niet alle schilderijen zijn precies te plaatsen, maar misschien leidt onderzoek van M5 nog wel tot specificatie.

—

detail Cornelis Springer; De Zuiderhaven in Enkhuizen [→ blz. 64]

4 Tijdperken

Van de geselecteerde werken dateren er acht uit de 17e eeuw, zeven uit de 18e eeuw en vijftientig uit de 19e eeuw. Het oudste werk in de expositie dateert uit 1641, het jongste uit 1900.

De vijf beschreven episodes in deze publicatie [→ blz. 28-47] beginnen rond 1200 met het verlenen van stadsrechten aan Zutphen en eindigen rond 1900 met tijdschrift Voorwaarts in Hoorn.

—

detail Jan van Goyen; Het Valkhof in Nijmegen [→ blz. 23]

5 Onbekende parels

In het totaal hebben we gezocht naar pareltjes van relatief onbekende schilders. Die hebben we gevonden bij Barend Avercamp (*Ijsvermaak*), Charles Rochussen (*Osjesluis*), Pieter Godfried Bertichen (*Scheepstimmerwerf*) en Willem Pieter Hoevenaar (*Slijpsteenmarkt*).

—

detail Barend Avercamp; Ijsvermaak [→ blz. 12]

6 Bekende namen

Er horen ook enkele grote namen tussen te zitten, beroemde stadsschilders, liefst met onbekend werk. Grote namen in de selectie zijn: Jan van Goyen, Jacob Maris, Matthijs Maris, Jongkind, Breitner. Voor het publiek onbekend werk zijn bv. *Gezicht op Arnhem* (Van Goyen), *Rotterdam bij maneschijn* (Jongkind) en *De toren van Gorkum* (Breitner).

—

detail Johan Barthold Jongkind; Rotterdam bij maneschijn [→ blz. 48]

Femke Halsema is sinds 2018 burgemeester van Amsterdam. Zij beantwoordde de vragen in de zomer van 2020, tijdens de corona crisis.

1 | Amsterdam staat wereldwijd bekend als een vrijheids-lievende stad (Shorto). Welke periode vindt u het meest kenmerkend voor dit vrijheidslievende karakter van Amsterdam?

Voor mij persoonlijk is dit de tijd van de Provo's. De provobeweging liet zien dat we vrijheid steeds weer opnieuw moeten uitvinden. 20 jaar na de oorlog was er opnieuw een verlangen naar vrijheid, niet van bezetting, maar van een benepen moraal en regentencultuur. Toen burgemeester Van Hall bepaalde leuzen op spandoeken verbood, gingen de provo's met onbeschreven spandoeken de straat op. Met humorvolle en geweldloze acties ontmaskerden ze daarmee de regenteske houding van de macht.

2 | Richard Florida schrijft persoonskenmerken toe aan een stad. Wie is Amsterdam? Een man, een vrouw? Eigenzinnig, arrogant, brutaal, gemoedelijk, gastvrij...?

Eigenzinnigheid is de eigenschap die ik het meest aan de stad zou willen toeschrijven. Amsterdam is niet minder of beter dan andere steden, maar wel vaak net een beetje anders. We zijn de hoofdstad, maar niet de regeringszetel. We zijn klein van formaat en toch een wereldstad. Amsterdam wordt vaak beschimpt, maar blijkt toch over een grote aantrekkingskracht te beschikken.

3 | Als er anno 2020 weer stadsrechten aan Amsterdam zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

Ik zou geen aparte stadsrechten willen, want het is goed dat alle gemeentes in Nederland dezelfde rechten hebben. Het zou wel goed zijn als gemeenten wat meer ruimte krijgen om hun specifieke problemen aan te pakken.

4 | Welk iconisch gebouw van Amsterdam is volgens u het meest typerend voor Amsterdam?

In deze gekke tijd zou ik het Paleis voor Volksvlijt willen noemen. De grote iconen van Amsterdam, het stadhuis (nu paleis) op de Dam, het Rijksmuseum en de grachtenpanden werden gebouwd om te laten zien hoe rijk, machtig en trots de stad was, om aan de wereld te laten zien wat we in huis hadden.

Ze verwijzen naar een rijk verleden. Het Paleis voor Volksvlijt werd gebouwd om de wereld in huis te halen, om de nieuwste uitvindingen ten toon te stellen en daarmee onze eigen vooruitgang te stimuleren. Omdat het er niet meer is, staat het ook een beetje voor het gevoel van verlies dat met het coronavirus gepaard gaat. Ondanks dat het gebouw niet meer bestaat, inspireert het nog steeds om nieuwsgierig te zijn. Andere plekken in de stad zoals de RAI, het NDSM-terrein, talloze broedplaatsen werken in de geest van Volksvlijt.

5 | Bent u echt een stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Stadsmens zijn gaat vooral over de vrijheid die een stad kan bieden. Een plek waar veel mensen bij elkaar komen biedt aan de ene kant de mogelijkheid om anoniem te zijn en je te onttrekken aan de controle van anderen en aan de andere kant veel kansen om gelijkgestemden te ontmoeten. Daardoor ontstaat de vrijheid om zelf de manier te bepalen waarop je je leven vorm geeft en dat toch samen met anderen te doen.

6 | Met welk schilderij uit de tentoonstelling Hoge Luchten voelt u zich het meest verbonden?

Laat ik hier de Sint Antoniuswaag noemen, omdat de Nieuwmarkt en de Zeedijk zo belangrijk zijn voor Amsterdam. Ik hoop dat het, nu we de lockdown fase van de coronacrisis uit gaan, snel weer een levendige buurt kan worden, waar bewoners zich thuis voelen en bezoekers zich welkom voelen.

7 | Als u zou moeten kiezen voor een marketing term van Amsterdam, wat zou u dan kiezen: I Amsterdam, of We are Amsterdam?

Het kan prima allebei. I Amsterdam moet staan voor de trots op Amsterdam en niet een symbool zijn van overtoerisme en vercommercialisering. Na het starten van de intelligente lockdown hebben we het platform www.wijamsterdam.nl opgericht. Iedereen die hulp nodig heeft kan via dat platform één van de meer dan 430 initiatieven vinden. Eenzame mensen kunnen zo iemand vinden voor een praatje of een luisterend oor. Boodschappen of maaltijd bezorgen voor kwetsbare ouderen en hulp bij het thuis leren voor leerlingen. En natuurlijk heel veel online culturele initiatieven waar alle Amsterdammers van kunnen genieten. Je ziet dat mensen nu een beetje meer behoefte hebben aan wij, in plaats van ik.

Als burgemeester is het mijn belangrijkste taak de grondrechten en vrijheid te respecteren en te verdedigen en tegelijkertijd het lokale burgerschap te omarmen en te stimuleren.

De Sint-Antoniuswaag;
Isaac Ouwater [→ blz. 59]

It is in the Air

Onderdeel van Hoge Luchten is een kunstopdracht aan het duo Martin & Inge Riebeek. Zij brengen steeds zes inwoners uit de steden Harlingen, Zutphen, Bergen op Zoom, Gouda en Hoorn in beeld. Deze zes stedelingen geven antwoord op de vraag: Wat betekent vrijheid voor jou in je eigen stad?

Martin & Inge Riebeek werken niet met acteurs of modellen, maar met voorbijgangers, passanten. Het zijn toevallige ontmoetingen die indringende portretten opleveren. Geen oppervlakkige straatinterviews, maar een waarheidsmoment, een waarachtig verhaal. Ontwapenend en oprecht. Er is geen spoor van ironie, commentaar, goedkoop effectbejag of scoringsdrift in hun werk. Het werk is integer en universeel (zie www.the-essential.nl).

Martin & Inge Riebeek

Martin & Inge Riebeek zullen zes portretten per stad maken. De kunstenaars zijn vrij in de selectie van hun personen. Portretten van mensen die meestal niet voor de camera komen; geen usual suspects, geen vips, geen bobo's. Kinderen en volwassenen, mannen en vrouwen, divers. Er wordt niet gemonteerd. De burgers geven hun verhaal, recht uit hun hart. Het geheel van de zes portretten geeft een divers beeld van de identiteit van de stad en de mate waarin de vrijheid in de stad ervaren wordt. Het beeld kan afwijken van het gangbare zelfbeeld van de stad. Dat is het spannende. Het wordt geen city promotion, geen city bashing, maar een city mirror. De titel van de videoproductie is: *It is in the Air*.

Om de videoproductie direct te koppelen aan de tentoonstelling van historische schilderijen, worden sommige portretten opgenomen op een locatie die destijds op doek is vastgelegd en te zien is in het museum. De Rommelhaven met Grote Sluis in Harlingen, De Roode Steen in Hoorn, De Grote Markt in Bergen op Zoom en de oevers van de IJssel in Zutphen en Gouda.

Martin & Inge Riebeek hebben de camera eerder gericht op grote steden, veelal ver weg. Nu zullen zij zich focussen op vijf kleinere steden dichtbij huis. Martin Riebeek zegt hierover: "Dit zal niet minder verrassend zijn. We kunnen wel denken dat we onze eigen omgeving kennen, maar het zou in werkelijkheid buiten onze bubbel toch wel eens anders kunnen liggen. Wat op het eerste gezicht vertrouwd overkomt, kan toch ongewoon of pijnlijk blijken te zijn. We willen de 'ander' in beeld brengen die we gemakkelijk over het hoofd zien, van wie we het verhaal niet kennen. Juist omdat de verhalen zich afspelen in een wereld die wij menen te kennen, kan de schok van een eerlijk verhaal van nabij harder aankomen. De mensen en hun onderlinge relaties maken de stad tot wat die is. Voor ons als makers wordt de opgave om wat dichtbij lijkt toch verrassend, typerend, confronterend en, soms ook, exotisch in beeld te brengen."

Het zullen mensen met heel verschillende achtergronden zijn: een scholier, een vrijwilliger, een politie agent, een gehandicapte, een vluchteling, een bezorger van postpakketten, een winkelier, een uitvaartondernemer, een transgender, een muzikant, enz. Dat levert verschillende mogelijkheden tot identificatie. De film kan aanleiding zijn tot:

Bewustwording We vinden 'vrijheid' belangrijk, maar hoe vrij zijn we eigenlijk? En hoe vrij voelt zich 'de ander'? Wat doen we om vrij te blijven? Wordt onze vrijheid bedreigd?

Twijfel Een gesproken portret kan vraagtekens zetten bij het zelfbeeld van de tolerante, vrije stad.

Empathie Inleving in de vrijheidsbeleving van een onbekende stadgenoot.

Voor stichting M5 is de opdracht geslaagd, wanneer de film aanleiding geeft tot een zinnig gesprek over de mate van vrijheid in de stad.

The Essential portret serie

"Het boek van Maarten Prak Stadsburgers laat zien dat burgerschap eeuwen voor het ontstaan van nationale staten al een zeer vruchtbare praktijk was. Dat is inspirerend en hoopgevend."

Femke Halsema

Maarten Prak betoogt in zijn boek dat het middeleeuwse en vroegmoderne stadsburgerschap een indrukwekkende staat van dienst heeft als het gaat om politieke vrijheid, sociale gelijkheid en gemeenschapsvorming (liberté, égalité, fraternité). Er was voor de Franse Revolutie meer democratie in de steden dan vaak gedacht wordt. Die lokale democratie had de vorm van stadsraden, verkiezingen, verzoekschriften, buurten, gilden, schutterijen, enzovoorts. Het mogen oprichten van een stedelijke raad was een vast bestanddeel van de stadsprivileges die vorsten in Europa verleenden aan de stad. De vorsten stonden zo een bepaalde mate van autonomie toe, al moesten de steden het hoogste gezag van de vorst wel erkennen.

Hoewel de stadsbestuurders meestal afkomstig waren uit de bovenlagen van de stedelijke samenleving, werden ze voortdurend herinnerd aan de meningen van hun actieve burgers. Een gemiddelde Europese stad telde in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd tientallen gilden, broederschappen en schutterijen, waar stadsburgers macht aan ontleenden. Veel van deze organisaties kenden democratische procedures en waren financieel onafhankelijk van de stedelijke overheid. Net als in de rest van Europa, werd burgerschap in de Republiek der Nederlanden verworven door geboorte of koop. Ongeveer de helft van de mannelijke stadsbevolking beschikte over formeel stadsburgerschap. Voor vrouwen was het lastig om de formele status van stadsburgers te verwerven.

Isaac Ouwater; De Roode Steen in Hoorn, 1784, olieverf op doek, collectie Westfries Museum

Met de Franse Revolutie van 1789 verschoof het burgerschap van stedelijk niveau naar staatsniveau. Gilden werden afgeschaft. Volgens Prak heeft deze centralisatie lang niet altijd tot verbetering geleid en staat tegenwoordig het nationaal burgerschap onder druk. Daarom bepleit hij op de laatste pagina van zijn boek een herleving van stadsburgerschap in de vorm van ius domicile, thuisrecht. Wie een aantal jaren in een gemeente woont, verkrijgt stadsrecht en kan meebeslissen over lokale aangelegenheden, onafhankelijk van je paspoort. "Stadsburgerschap kan bogen op een stevige stamboom, die bron zou kunnen zijn van politieke en sociale inspiratie."

Maarten Prak: *Stadsburgers. Stedelijk burgerschap voor de Franse Revolutie*, 2019.

SCHILDERS VAN DE HOGE LUCHTEN

Volgens 42% van de Nederlanders bestaat er inderdaad een ‘Nederlandse identiteit’.

(Denkend aan Nederland, SCP, 2019)

Barend Avercamp (1612 - 1679)
Ijsvermaak, ongedateerd
olieverf op paneel, 39 x 51 cm
schenking van de heer en mevrouw Kessler-Hülsmann,
Kapelle op den Bosch

Ijspret en verbroedering buiten de wallen van de stad. Op de voorgrond en uiterst links spelen mannen kolf, een balspel uit de middeleeuwen, een gezelschapsspel. De uitdrukking 'Dit is een kolfje naar mijn hand' komt voort uit het kolfspel. Barend Avercamp leerde schilderen bij zijn veel beroemdere oom Hendrick Avercamp uit Kampen. Barend Avercamp woonde een jaar of tien in het Zutphen van de 17e eeuw.

Veel Nederlanders maken zich zorgen over toenemende polarisatie.

(Denkend aan Nederland, SCP, 2019)

Ludolf Bakhuysen (1630 - 1708)
Gezicht op Egmond aan Zee, ongedateerd
olieverf op paneel, 24 x 32 cm
legaat van mevrouw M.E. van den Brink, Velp

Het Noord-Hollandse Egmond is vooral bekend vanwege de middeleeuwse abdij, gesticht door de Benedictijnen. De abdij groeide uit tot een belangrijk cultureel centrum van het gewest Holland. De graven van Egmond bouwden er hun kasteel, dat in 1573 op last van Willem van Oranje door de geuzen werd gesloopt.

De toren van de Sint Agneskerk diende ook als baken voor zeelui. 's Nachts brandde een vuur in een korf aan de paal bovenop de toren, tot in 1741 de toren afbrandde. De nerven van het eikenhouten paneel, waarop het schilderij is gemaakt, zijn in de lucht duidelijk zichtbaar.

Nicolaas Baur (1767 - 1820)
Schaatswedstrijd voor vrouwen
op de Stadsgracht te Leeuwarden,
21 januari 1809, 1809

olieverf op doek, 60 x 75 cm

schenking van Willem Jan Hacquebord en

Houkje Anna Brandsma

Nicolaas Baur is een van de bekendste kunstschilders die Harlingen ooit heeft voortgebracht. Hij werd er geboren in 1767 en stierf er in 1820. Het Rijksmuseum bezit acht schilderijen van Nicolaas Baur. Gemeentemuseum Het Hannemahuis heeft drieëntwintig schilderijen van hem in de collectie: onder meer Schepen bij stormweer in de Buitenhaven van Harlingen (1810-1820) en de Franeke Poort te Harlingen (1813).

Aanvankelijk was Baur een behang-schilder. In het Stadhuis hangen vier behangsels afkomstig uit een woonhuis in Harlingen. De behangschilder Baur ontwikkelde zich tot verdienstelijk marineschilder. Een van zijn bekendste werken is toch Schaatswedstrijd voor vrouwen op de Stadsgracht van Leeuwarden (1809), waarvan twee versies bestaan. De eerste versie (met Nederlandse vlag) hangt in het Fries Museum in Leeuwarden, de tweede versie (zonder Nederlandse vlag) behoort sinds enige jaren tot de vaste collectie van het Rijksmuseum.

Beide schilderijen tonen de finish van een schaatswedstrijd in 1809 tussen 64 ongetrouwde vrouwen op Friese doorlopers. De hoofdprijs van de wedstrijd bestond uit een gouden oorijzer. De wedstrijd was destijds een hype. In 1805 vond de eerste wedstrijd plaats tussen vrouwen op de schaats, gewonnen door Trijntje Pieters uit Poppingawier. Een ingezonden brievenschrijver wond zich er vreselijk over op: "Welk eene onbedachtzaamheid, ontbloot van allen gevoel, is het niet tot zulk een moordend spel de zwakkere Kunne op te winden, door blinkend goud en sieraadjes te verlokken?"

De moralist schrijft vervolgens dat de famkes zelfs niet schroomden om "alle de bovenkleederen af te leggen, waarbij alle bevalligheid van haar lichaam zich gansch ongunstig vertoonde". De schrijver doet een beroep op de Franse Koning Lodewijk Napoleon "ter stuiting van dit wreedaardige spel". Lodewijk Napoleon ("Ik ben uw konijn") geeft niet thuis. Vier jaar later mochten de vrouwen op herhaling. Door alle ophef had de wedstrijd mythische proporties aangenomen. Men vond het onzedig dat de vrouwen hun jakjes uitten om vrijer te kunnen schaatsen. Hun blote armen waren zo maar te zien. Uit heel Friesland stroomden de toeschouwers naar Leeuwarden. Houkje Gerrits van Veenwouden, haar mantel ligt op het ijs, wint de wedstrijd met een neuslengte voorsprong.

Bij de Friese elite was er zoveel belangstelling voor dit evenement, dat Baur de finish van de hardrijderij twee keer geschilderd en verkocht heeft. Bijna identieke versies, afgezien van de vlag. Pikant is dat een van de schilderijen in 1942 in opdracht van Adolf Hitler werd aangekocht voor de Rijkskanselarij in het geannexeerde Polen. Daar heeft het schilderij gehangen totdat Polen in 1945 door de Russen werd bevrijd. Via een lange omweg is het schilderij uiteindelijk weer in Friesland terecht gekomen en in 2013 door een Fries echtpaar geschonken aan het Rijksmuseum. En nu siert het schilderij het affiche voor de tentoonstelling Hoge Luchten.

De typische koude winterlucht met bomen die onder de rijp zitten vormen het decor van de schaatswedstrijd. Rechts staat de kruittoren en op de achtergrond zijn de Onze Lieve Vrouwenpoort en de Oldenhove afgebeeld.

Pieter Godfried Bertichen
(1796 - 1856)
De scheepstimmerwerf
'D'Hollandsche Tuin', 1823
olieverf op doek op paneel, 41 x 51 cm
bruikleen van Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

Pieter Godfried Bertichen
(1796 - 1856)
De scheepstimmerwerf
'St. Jago', 1823
olieverf op doek op paneel, 41 x 51 cm
bruikleen van Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

Amsterdam had reeds in de middel-eeuwen een uitmuntende naam op scheepsbouwgebied. Er groeide een scheepsbouwcentrum op het Bickers-eiland met pakhuizen, lijnbanen, scheepstimmerwerven, houtzagerijen, teerkokerijen, ankersmederijen, enz. Er heerste een enorme bedrijvigheid tot in de 19e eeuw, toen de houten schepen langzaam werden verdrongen door de stoomvaart.

Amsterdam is volgens de meeste opvattingen de liberaalste plek op aarde; vrij, open en verdraagzaam.

(Shorto, blz.23)

George H. Breitner
(1857 - 1923)
De toren van Gorkum, ca. 1900
olieverf op paneel, 48 x 26 cm
legaat van mevrouw M.C.J. Breitner-Jordan, Zeist

Gorinchem ontving in 1382 stadsrechten. De stad groeide uit tot een belangrijke handelsstad en kreeg het daardoor regelmatig aan de stok met Dordrecht. In 1592 werd de stad ingenomen door de geuzen. Negentien priesters werden gevangen genomen en in Den Briel opgehangen in een turfschuur. Zij zijn bekend gebleven als 'de martelaren van Gorkum'.

Breitner, de schilder van het Amsterdamse stadsleven, portretteerde Gorinchem in een meer slaperige periode, ruim honderd jaar geleden.

Slechts 7% acht een christelijk geloof van belang om als een 'echte Nederlander' beschouwd te worden.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Abraham Johannes Couwenberg (1806 - 1844)
Ijsvermaak op een stadsgracht,
ca. 1830

olieverf op doek, 74 x 100 cm

Abraham Couwenberg is een romantische, jong gestorven schilder uit de 19e eeuw. Zijn imposante luchten zijn duidelijk geïnspireerd door 17e-eeuwse schilders als Jacob van Ruisdael. Oud-hollandse ijspret. Of toch niet? Kunnen we dit schilderij ook symbolisch zien? Wil Couwenberg ons herinneren aan het ongewisse levenspad door de mensen te laten schaatsen op glad ijs? Staan de wieken van de molen soms in vreugdestand? En verwijst de kathedraal aan het einde van het ijspad naar de goddelijke lotsbestemming?

Veel Nederlanders vinden fietsen, schaatsen en ijspret typerend voor Nederland.

(Denkend aan Nederland, SCP, 2019)

Ronduit ontkend wordt het bestaan van een Nederlandse identiteit door slechts 6%.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Aelbert Cuyp (kopie naar)
Gezicht op Dordrecht bij
zonsondergang, ongedateerd

olieverf op doek, 68 x 85 cm

bruikleen van gemeente Amsterdam

(legaat A. van der Hoop)

Aelbert Cuyp (1620-1691) schilderde zijn geboortestad graag en veelvuldig. Zijn naam wordt geëerd in Dordrecht met een kunstwerk van Maria Roosen; abstract, omdat niet bekend is hoe hij eruit zag. Zijn werk was en is zeer geliefd in Engeland. Hier een kopie naar de linkerhelft van een groot schilderij dat tegenwoordig in Ascott House in Engeland hangt.

In 1572 vond in Dordrecht de Eerste Vrije Statenvergadering plaats waarbij vertegenwoordigers van alle Hollandse steden zich achter de Opstand tegen de Spaanse overheersing opstelden. Een paar eeuwen later wordt Dordt de aanvoerder van de Patriotten die de vrijheid willen heroveren op de Oranjes. Deze republikeinse revolutie zal mislukken.

Christiaan L.W. Dreiholtz

(1799 - 1874)
Gezicht op Dordrecht vanaf
Papendrecht, ca. 1833

olieverf op doek, 77 x 102 cm

De kunstenaar Christiaan Dreiholtz woonde en werkte enkele jaren in Dordrecht, de stad van zijn leermeester J.C. Schotel. Hij maakte er dit schilderij. We kijken vanuit Papendrecht naar de vroeg-negentiende-eeuwse skyline van Dordrecht met de markante toren van de Grote Kerk en de koepel van de Groothoofdspoort. De door Dreiholtz gekozen plek is het zogenoemde drierivierenpunt waar de Oude Maas, de Beneden Merwede en de Noord samenkomen. Hier maakte hij de voorstudies en schetsen die hij later in zijn atelier zou gebruiken bij de vervaardiging van het uiteindelijke schilderij.

Naast burgerlijke vrijheden zijn met name de Nederlandse taal, symbolen en tradities van centraal belang voor het gevoel dat Nederlanders ervaren van onderlinge verbondenheid en binding met Nederland.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Cornelis Dusart (1660 - 1704)

Vismarkt, 1683

olieverf op doek, 68 x90 cm

Dusart woonde en werkte zijn hele leven in Haarlem. De markt voor zeevis was aan de voet van de Grote Kerk. De vis werd aangevoerd door visvrouwen die dagelijks over het Visserspad van Zandvoort naar Haarlem liepen, met de vis in rieten manden op hun rug. De bomschuiten met vis strandden 's ochtends heel vroeg op het strand van Zandvoort. Opkopers kochten de vis en vrouwen sjouwden op blote voeten door de duinen naar Kraantje Lek. Daar trokken ze hun klompen aan en moesten dan voor tien uur op de markt zijn.

Terwijl voor de een 'vrijheid' betekent dat je vrij bent om vast te houden aan bepaalde tradities, is voor de ander 'vrijheid' juist de mogelijkheid om daartegen te demonstreren.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Jan Ekels (1724 - 1780)
De Dam in Amsterdam, 1772
olieverf op paneel, 48 x 63 cm
legaat van jhr. J.S.H. van de Poll, Amsterdam

Dit schilderij geeft een levendige indruk van Amsterdam in de 18e eeuw. Links zijn het Stadhuis en de Nieuwe Kerk te zien, rechts de Waag waar sommige handelaren hun gewogen koopwaar wegvoeren, terwijl anderen in de rij staan. Te midden van de drukte zoekt een elegant echtpaar zijn weg. Links achter hen laat een man zijn schoenen poetsen.

Ergens na het jaar 1200 werd in de Amstel een dam aangelegd door de bewoners van een stuk moerasland. De dam zou daarna altijd het hart van de stad blijven vormen en het gebied ontleende er ook zijn naam aan: Amstelredamme.

(Shorto, blz.39)

Jan van Goyen (1596 - 1656)
Het Valkhof in Nijmegen, 1641
olieverf op doek, 92 x 130 cm

Jan van Goyen (1596 - 1656)
Gezicht op Arnhem, 1644
olieverf op paneel, 26 x 42 cm
schenking van de heer H.W.A. Deterding, Londen

Jan van Goyen nam het met de foto-grafische werkelijkheid niet zo nauw, maar deze portretten van Nijmegen en Arnhem zijn behoorlijk waarheids-getrouw. Van Goyen schilderde de Waal en de Valkhofburcht in Nijmegen meerdere malen. De Romeinen kenden deze strategische plek al en daarna ook de Duitse keizers en de graven van Gelre. De burcht is gesloopt tijdens de Franse periode, met instemming van de bevolking die de herinnering aan autoritaire vorsten wilde uitwissen en koos voor democratie.

Arnhem is net als Nijmegen een stad met een rijke geschiedenis. Graaf Otto II verleende de stad in 1233 stadsrechten met de woorden: "Ik, Otto, heb van de plaats Arnhem een stad gemaakt en daaraan alle vrijheid verleend, opdat deze stad en de mensen die erin wonen en erin zullen wonen, zich in vrijheid mogen verheugen."

Het algemene patroon is dat Nederlanders zich het meest verbonden zeggen te voelen met de Nederlandse taal, de trits democratie, vrijheden en rechtsstaat, het landschap en normen en waarden.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Willem P. Hoevenaar

(1808 - 1863)

De Slijpsteenmarkt te Amsterdam,
1835

olieverf op doek, 63 x 55 cm

bruikleen van Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

De Utrechter Willem Hoevenaar heeft ons een mooi stadsgezicht van Amsterdam nagelaten. Twintig jaar na zijn dood kocht het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap dit schilderij en gaf het in bruikleen aan het Rijksmuseum. We zien de Amsterdamse Slijpsteen-

markt, toen gelegen op de kop van het Damrak. Het was een bedrijvige buurt met handelaren, zeelui en vertier, maar ook de plek waar slijpstenen werden verhandeld. Een slijpsteen is een steen waarmee messen en scharen worden geslepen. Nu een uitgestorven beroep, de scharensleep.

De stad is trots op haar traditie van tolerantie.

(Shorto, blz.22)

Frans de Hulst (1610 - 1661)

Gezicht op het Valkhof
te Nijmegen, ca. 1646

olieverf op paneel, 37 x 58 cm

bruikleen van Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

In het voetspoor van Jan van Goyen schilderde de Haarlemmer Frans de Hulst voornamelijk landschappen. Zijn Valkhof is duidelijk afgekeken van de Valkhof van Van Goyen (blz.23). Bij Frans de Hulst vaart de veerpont over de Waal alleen naar de andere kant en staat er een rijtuig op de pont.

Heel veel Nederlanders voelen zich verbonden met Nederland vanwege de vrijheid, de vrijheid van meningsuiting en de gelijkheid van homo en hetero voor de wet.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Jan Hulswit (1766 - 1822)
De vervallen wal te Amsterdam
met de Weteringpoort, gezien
over de Buitensingel, 1807
olieverf op paneel, 28 x 37 cm

Jan Hulswit bestierde korte tijd een behangselfabriek, maar legde zich later toe op het schilderen van landschappen en stadsgezichten. In zijn tijd waren zijn schilderijen zeer populair. Het Weteringpoortje was een van de kleinste van de acht Amsterdamse poorten. Het lag naast het huidige Rijksmuseum. Fier op het bolwerk stond korenmolen De Wetering. Vanaf het Weteringpoortje kon je je met een roeibootje laten vervoeren naar herberg Stadlander even buiten de stad om een dagje te kolven.

Veel Nederlanders vinden molens en dijken typerend voor Nederland

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

VIJF STEDEN, VIJF VERHALEN

Vijf stadshistorici belichten in het volgend katern elk een treffende episode uit de eigen stad. Een episode waarin de stad als emancipatiemachine en de stad als vrijstaat tot zijn recht komt. Een klein venster op de stad, zoals Russell Shorto dat voor Amsterdam heeft gedaan.

Christiaan te Strake | Stadsrechten in Zutphen 28

Paul H.A.M. Abels | De Goudse vrijheid 32

Jeanine Otten | Feministisch pamflet in Harlingen 36

Yolande Kortlever | Vrijheid van godsdienst in Bergen op Zoom 40

Arnout Schaake | Voorwaarts in Hoorn 44

De oudste en de rijkste

Christiaan te Strake,
conservator Musea Zutphen

Christiaan te Strake

In het gebied dat we tegenwoordig Zutphen noemen, lopen al meer dan 10.000 jaar mensen rond. Niet verwonderlijk, want de rivier de Berkel, stromend vanuit Duitsland, zorgt samen met de vele beken voor een landschap met een voedselrijke vegetatie, zeer geschikt voor de mens.

In de eerste millennia zijn het vooral rondtrekkende jagers en verzamelaars, die zich hier ophouden. Tijdens deze middensteentijd verliest een jonge nomade één van zijn melkkiezen, en laat daarmee het oudste ooit in Nederland gevonden fysieke bewijs van menselijke aanwezigheid achter. Een kleine 5.000 jaar later gaan deze nomaden langzamerhand over op landbouw en vestigen zich op vaste plaatsen. Op de hogere zandruggen in het gebied ontstaan verschillende nederzettingen.

Een deel daarvan blijft vele eeuwen bewoond, waardoor er ook begraafplaatsen te vinden zijn. Deze begraafplaatsen vormen een bron van informatie over het wel en wee van deze eerste bewoners. Het graf van 'De prinses van Leesten' bijvoorbeeld. In dit bijzondere graf uit de late bronstijd (ca. 720 v.Chr.) zijn de resten van een vrouw gevonden die behalve spinklossen en schaaltsjes, ook bronzen sieraden en een glazen kralenketting heeft meegekregen op haar laatste reis. Haar ketting is gemaakt van het oudste glas dat ooit in Nederland is gevonden. De grondstof is afkomstig uit Egypte en tot kralen 'gestyled' in Noord-Italië. Het resultaat is een 'prinses' waardig en toont aan dat de draagster een voorname dame was, maar ook dat de contacten van de mensen uit dit gebied met de rest van Europa en veel verder er al heel vroeg waren.

Zutphen aan het einde van de 12e eeuw. Op de achtergrond het paltscap en de Sint-Walburgiskerk binnen de oude omwallingen. Op de voorgrond de twaalfde-eeuwse stad binnen de omwalling en tufstenen torens. Maquette door Constant Willems, versie 2010.

's Gravenhof

Rond het begin van de christelijke jaartelling wonen er in de omgeving van deze nederzettingen Kelten die zeker contacten met de Romeinen hebben. Aan het einde van de Romeinse tijd (rond de 4e eeuw) breekt de Rijn via de Berkel definitief door in noordelijke richting. Zo ontstaat de IJssel. Door deze aanzienlijk toegenomen wateraanvoer blijven met name die nederzettingen over die zich op de hogere rivierduinen bevinden. Eén ter plaatse van de huidige Nieuwstad en één op het zuidelijkste puntje van het rivierduincomplex bij het huidige 's Gravenhof. De nederzetting in de Nieuwstad verdwijnt rond 350 om in het midden van de 13e eeuw weer te verschijnen en later alsnog met de andere nederzetting te fuseren. De nederzetting bij het plein 's Gravenhof blijft echter wel bestaan en bevindt zich daarmee in de top vijf van de oudste permanent bewoonde 'steden' van Nederland.

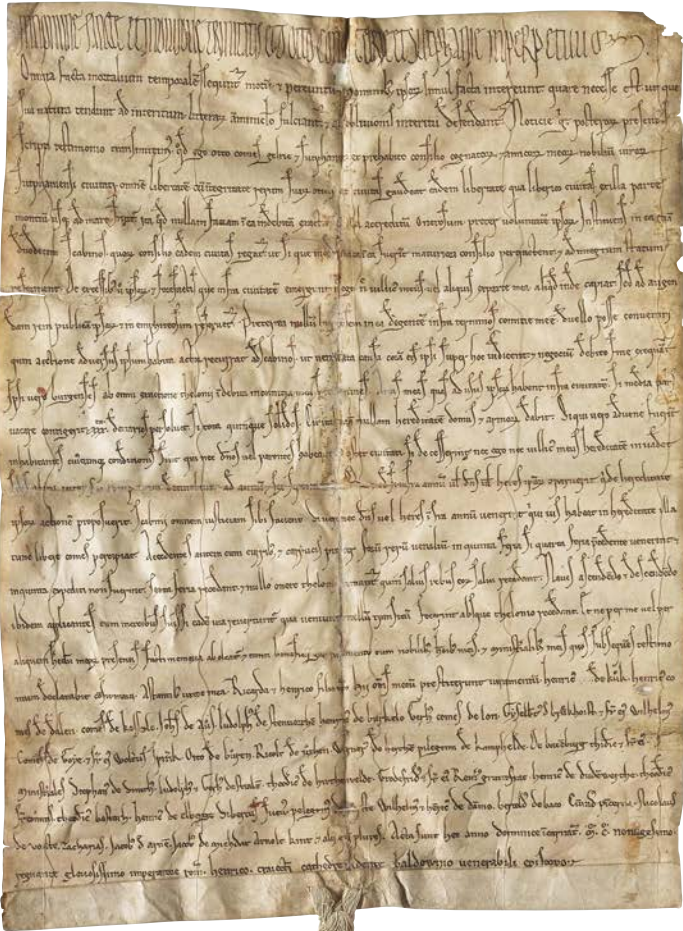
Deze nederzetting is vermoedelijk van meet af aan versterkt. Deze versterking is een belangrijke aanwijzing dat wij hier al vanaf de laat-Romeinse tijd te maken hebben met een regionaal centrum. Denk daarbij aan een centrale rechtplaats, een marktplaats en/of een zetel van een regionale machthebber.

Vanaf het begin van de 9e eeuw wordt deze regio Hamaland genoemd. De graven die Hamaland besturen doen dit vanuit een grote houten zaal op het plein dat later bekend zou worden onder de naam 's Gravenhof. Het plein zal vanaf dat moment altijd het centrum blijven van het bestuur van stad, regio en kerk. Tot op de dag van vandaag.

In 882 wordt de nederzetting door Vikingen aangevallen, geplunderd en verwoest. Deze historische 'crime scene' werd in 1996 gevonden bij de nieuwbouw van het Zutphense stadhuis, dat zich – hoe kan het ook anders – aan het plein bevindt. Na deze vernietigende aanval wordt de stad voor het eerst voorzien van een uitgebreide verdedigingswal en is er sprake van een zogenaamde ringwalburg.

Impressie van de ringwalburg Zutphen omstreeks 900 na Chr. (illustratie door Ulco Glimmerveen)

Stadsrechten

In de 11e eeuw wordt op de plaats van de houten zaal uit de 'Hamalandse' periode een groot 'paleis' (paltsaula) van tufsteen gebouwd met een lengte van maar liefst 53 meter. Het was waarschijnlijk de machtsbasis van opeenvolgende (verwante) grafelijke families. Leden van een aristocratisch geslacht die zich vanaf het eind van de 11e eeuw 'graven van Zutphen' noemen, besturen de 'stad' namens de bisschop van Utrecht tussen ca. 1050 en 1120. Ze gedragen zich als zelfstandige vorsten en hun hoog adellijke afkomst, macht en rijkdom brengt hen al snel in conflict met de bisschop. Dit zou een eerste aanwijzing kunnen zijn voor het 'zelfstandige' gedrag van de landsheer, dat later ook het stadsbestuur van Zutphen zal kenmerken. Zutphen en het graafschap gaan rond 1130 via het huwelijk van de Zutphense erfdochter Ermgard met de Gelderse graaf Gerard II over op de graven uit het huis van Gelre-Wassenberg. We spreken nu van de graven van Gelre en Zutphen en vanaf 1339 zelfs van de hertog van Gelre en graaf van Zutphen.

Stadsbrief van Zutphen. Een zeer waarschijnlijk gelijkloidente heruitvaardiging door graaf Gerard IV van Gelre en Zutphen uit 1207-1229, naar het verdwenen origineel van graaf Otto I van Gelre en Zutphen uit 1191-1196.

Tussen 1191 en 1196 verleent graaf Otto I van Gelre en Zutphen stadsrechten aan de versterkte nederzetting. De Zutphense stadsbrief is een van de alleroudste in Gelre en Nederland en diende als voorbeeld voor vele andere stadsbrieven in het graafschap. De stad krijgt zelfbestuur, eigen rechtspraak, jaar- en weekmarkten, tolvrijheden en tal van andere voorrechten. Deze stadsrechten zijn bedoeld om de Utrechtse bisschop en de stad Deventer een politieke en economische hak te zetten. De graaf moet daarin zijn geslaagd, want de stad trekt door haar gunstige ligging aan de IJssel en de handelsvoorrechten waarover zij beschikt veel kooplieden uit vooral het Rijnland aan. In de 13e eeuw groeit Zutphen hierdoor snel.

Op de plaats van de noordelijke wallen en de grachten van de ringwalburg ontstaat de langgerekte markt, die spoedig bebouwd raakt met grote koopmanshuizen. Afgezien van enkele tufstenen en bakstenen huizen zijn de huizen en zelfs de straatplaveisels van hout. Er worden echter steeds meer bakstenen huizen gebouwd, vooral door de rijkste kooplieden en door de adellijke families die in de stad een winterhuis hebben, zoals het Hof van Bronckhorst en het Hof van Heeckeren aan het 's Gravenhof. Door de stedelijke ontwikkeling van Zutphen te stimuleren proberen de graven van Gelre vooral het bisschoppelijke Deventer te beconcurreren. Deze bijzondere relatie tussen graaf (later hertog) en stad zal in de loop der eeuwen verschillende malen voor stevige onrust zorgen. Niet alleen profiteert de graaf van de stad, maar de stad ook van de graaf.

Gezicht op Zutphen, Willem van der Worp, aquarel, 1851. Het origineel van dit stadsgezicht werd in 1542 in de Zutphense Burgerzaal achter de schepenbank aangebracht. Meest opvallende detail: de oude spits van de Sint-Walburgiskerk (rechts) die in 1600 afbrandde. Het fresco verdween bij de 'restauratie' van de Burgerzaal in 1889.

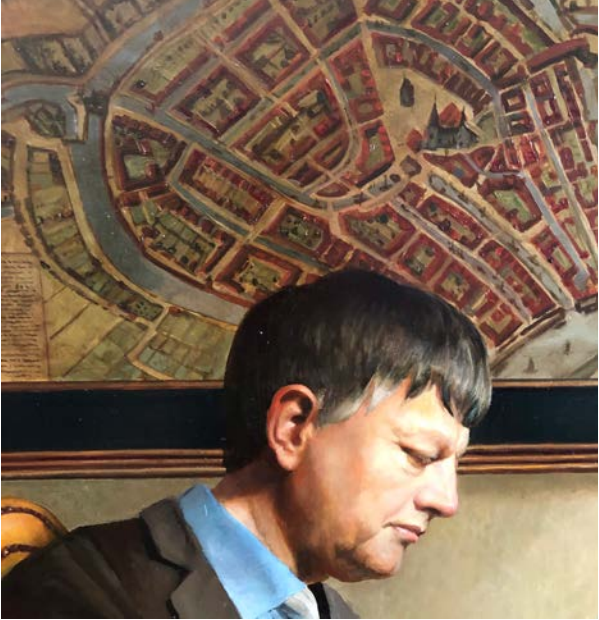
Zutphen, de rijkste

Vooral na het ontstaan van de Zuiderzee in de 12e eeuw trekt de IJssel, als kortste route naar zee, steeds meer Rijnwater. Dit is gunstig voor de handel in de IJsselsteden maar het levert soms ook natte voeten op. Om de IJssel letterlijk in te dammen wordt in 13e en 14e eeuw ten zuiden en ten westen van de stad de loop van de rivier drastisch veranderd, verkort, waardoor het water de stad sneller en beter kan passeren en het gevaar van overstromingen kleiner wordt. Met het verbeteren van de loop van de rivier en het toenemen van haar belang voor de handel in de regio en ver daar buiten, groeit de stad uit tot een belangrijk en rijk lid van het Noord-Europese Hanzeverbond. De benaming 'Zutphen, de rijkste' dateert uit deze tijd.

Aan het einde van de middeleeuwen verandert de positie van de stad aanzienlijk. Het is niet langer een belangrijke handelsstad. Die rol is dan al overgenomen door de steden in Holland. Zutphen is in de 16e, 17e en 18e eeuw vooral van strategisch belang als sterke vesting in het oosten van de Republiek, ter bescherming van Holland. De zelfstandige hertogen van Gelre en Zutphen zijn dan al lang verdwenen. In 1543 is het graafschap als laatste zelfstandig geweest onder het bewind van de Habsburger Karel V gekomen. Maar de relatie tussen stadsbestuur en regionaal/landelijk bestuur zal nog lange tijd bijzonder blijven. Niet voor niks vinden hier in 1703 de bekende Plooiërijen plaats: een lokale opstand van het stadsbestuur tegen Arnold Joost van Keppel en indirect tegen koningstadhouder Willem III. En het kan geen toeval zijn dat uit het IJsseldal de twee grootste Patriotten afkomstig zijn: Joan Derk van der Capellen (Zwolle) en zijn neef Robert Jasper van der Capellen (Zutphen).

De Goudse vrijheid

Paul H.A.M. Abels,
Gouds historicus

Paul H.A.M. Abels fragment uit schilderij 'De Goudse leeskring' van Reinout Krajenbrink (2016)

Vrijheid en Autoriteit zijn twee voortdurend ruziënde zusjes, die maar moeilijk onder één dak kunnen wonen. De Nederlandse geschiedenis staat bol van de voorbeelden waarbij een streven naar vrijheid botste op overheden, kerkelijke of andere instanties die vrezen dat vrijheid hun gezag aantast of rust en orde zou bedreigen. De reactie op vrijheidsstrevingen is dan ook vaak vervolging en onderdrukking, wat bij 'vrijheidsstrijders' weer kan leiden tot ondergronds verzet en radicalisering. Toch is er een voor Nederland uniek voorbeeld geweest van een autoriteit die vrijheid weloverwogen als uitgangspunt heeft genomen voor haar beleid en daaraan ook daadwerkelijk vorm en inhoud heeft gegeven. Dankzij een principiële koers van het stadsbestuur konden in Gouda vrijdenkers van velerlei pluimage een veilig onderkomen vinden. Zij mochten onbelemmerd – en waar nodig ook beschermd – door de overheid bijeenkomen en hun opvattingen uitdragen. Aan deze unieke situatie kwam pas een eind, toen een kongsi van stadhouder prins Maurits en orthodox-gereformeerde immigranten onder dreiging van militair geweld in 1618-1619 een geslaagde 'stads-greep' deed en een nieuw stadsbestuur op de kussens bracht.

De basis voor de Goudse Vrijheid werd al in het begin van de zestiende eeuw gelegd, door niemand minder dan Desiderius Erasmus. Hij had een haat-liefdeverhouding met Gouda, waar hij naar school ging en later intrad in het Klooster Stein. Omdat het kloosterleven hem zeer benauwde wilde hij niets liever dan daaruit verlost worden en de wijde wereld intrekken. Toen die kans zich in 1492 voordeed aarzelde hij dan ook geen moment. Nooit zou hij naar de stad terugkeren, maar zijn Goudse vrienden hielden altijd contact en koesterden zijn ideeën. Zijn kritiek op de Katholieke Kerk was bij tijden scherp en bijtend – zoals in zijn beroemde *Lof der Zotheid* uit 1512 – maar anders dan tijdgenoten als Luther, Melanchton en Calvijn wilde hij niets weten van een breuk met de kerk. Erasmus streefde naar een zuivering van de kerk van binnenuit en wilde koste wat kost de christelijke eenheid bewaren.

Desiderius Erasmus
Goudæ Conceptus
Rotterdam Nat. Obiit Basile,
Gouda, 16e eeuw,
eikenhout en terracotta,
collectie Museum Gouda

Zoetemelcxe geusen

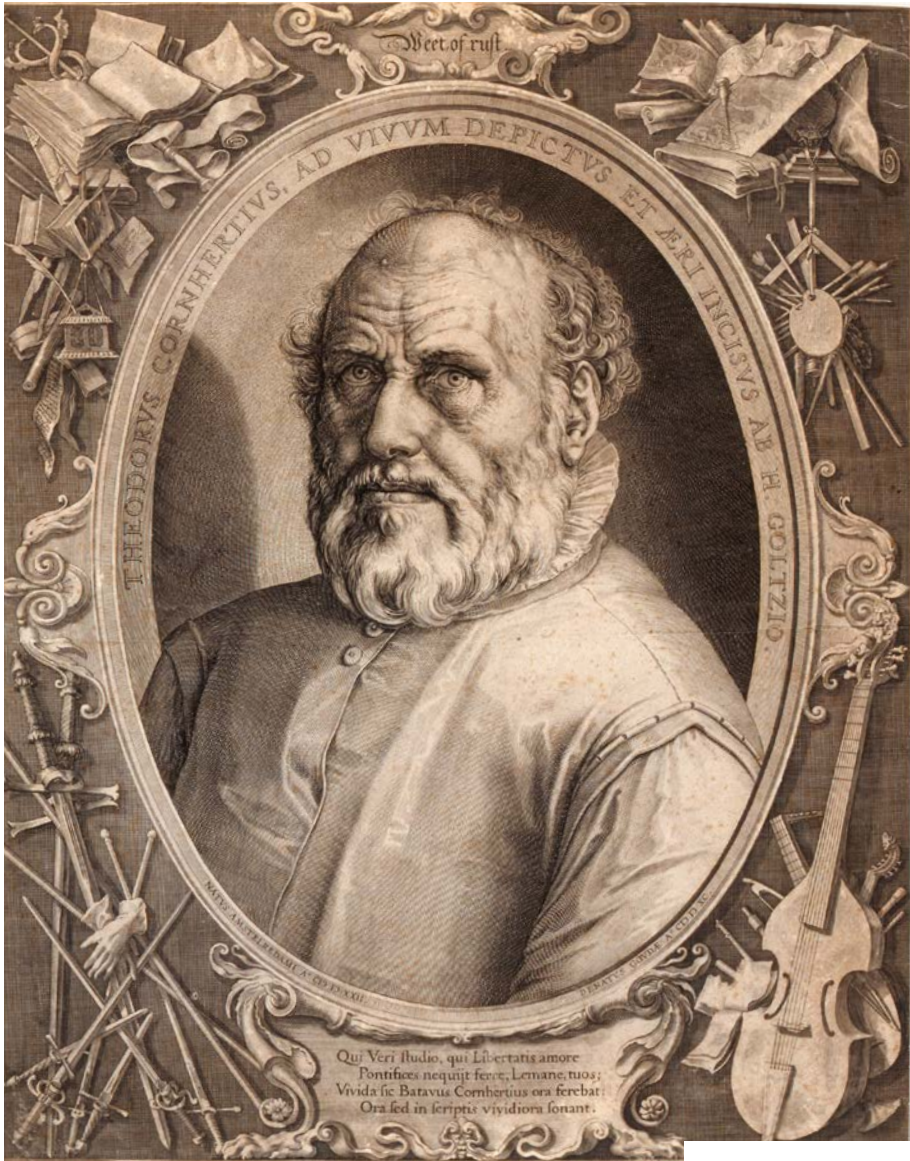
Erasmus' bewonderaars in Gouda, zoals de arts Reynier Snoy, trachtten deze ideeën op stedelijk niveau in praktische zin te vertalen. Behulpzaam daarbij was de omstandigheid dat Gouda maar één – reusachtige – parochiekerk had, die de stedelijke christelijke eenheid als het ware belichaamde. De grote brand van 1552 die de kerk bijna volledig in de as legde, versterkte dat eenheidsgevoel alleen maar, omdat de Goudse bevolking met man en macht aan het werk toog om hun gemeenschappelijke Godshuis zo snel mogelijk weer uit de as te laten herrijzen. Dat het een kerk moest worden waar de broederschappen, gilden en parochianen weer altaren moesten krijgen om trots op te zijn, stond daarbij van meet af aan vast. Terwijl de wereld om hen heen meer en meer in de ban raakte van reformatorische geluiden, waren deze in Gouda opmerkelijk zelden te horen.

Het streven naar behoud van de christelijke eenheid ging in Gouda als vanzelf gepaard met een grote afkeer van geweld en gewetensdwang. De Beeldenstorm van 1566 ging geheel aan de stad voorbij, hagenpredikers bleven zonder toehoorders en openbare geloofsmanifestaties – zoals processies – kenden een ongestoord verloop. Maar ook de harde tegenreactie van het Spaanse gezag en de inquisitie konden in Gouda niet rekenen op bijval. Sterker nog; toen een Goudse wederdoper door toedoen van een pastoor en het Hof van Holland de doodstraf kreeg opgelegd, wekte dit in brede kring afschuw. Drie van de vier burgemeesters bleven demonstratief weg bij de voltrekking. Toen een klein geuzenleger de stad in 1572 in handen van Willem van Oranje bracht, stelde het stadsbestuur als absolute eis dat naast deze protestanten ook de katholieken hun geloofsvrijheid zouden behouden. In de praktijk kwam daar weinig van terecht. De geuzen vermoordden twee paters en mishandelden tal van andere geestelijken, tot afschuw van de bevolking. Enkele vooraanstaande inwoners deden daarom tot twee keer toe een mislukte poging om de stad terug te brengen onder het gezag van de koning.

Vrijheid van Consciëntie, Glas 1, Sint Janskerk, 1596.
De naakte vrouwenfiguur stelt de gewetensvrijheid voor.

Pas toen de geuzenbendes afgemarcheerd waren, keerde de rust enigszins terug en kwamen honderden vluchtelingen terug naar huis. Inmiddels was de openbare uitoefening van het katholicisme in heel Holland verboden, waren kloosters gesloten en afgebroken of herbestemd. Dit waren maatregelen op provinciaal niveau waaraan Gouda zich moest committeren. Toch voer het stadsbestuur van meet af aan zoveel mogelijk een eigen koers. De Sint-Janskerk moest worden overgedragen aan aanhangers van de nieuwe (gereformeerde) religie, maar dat gebeurde pas nadat alle altaren en beelden zorgvuldig door de stedelijke overheid in veiligheid waren gebracht. Ook nu dus geen beeldenstorm. De katholieken waren hun kerken weliswaar kwijt, maar de plakaten die clandestiene bijeenkomsten in huizen en schuren ten strengste verboden, bleven – tot ergernis van de Staten van Holland – in Gouda een dode letter. Dat leverde hen lof op van katholieke zijde, die de stadsbestuurders 'zoetemelcxe geusen' noemde.

Hendrick Goltzius, Dirck Volkertsz. Coornhert, gravure, 1591, collectie Museum Gouda

Vrijheid van geweten

In de Staten van Holland stelde Gouda zich in menig vraagstuk onwrikbaar op als de vrijheid van consciëntie (geweten) in het geding was. Zo ging zij alleen akkoord met de aanstelling van prins Maurits op voorwaarde dat deze vrijheid niet aangetast werd. Als het om de gereformeerde leer ging, liet Gouda weten dat zij deze religie alleen maar voorlopig als enige officiële godsdienst had aanvaard. Intussen probeerde het stadsbestuur dominees op de kansel te krijgen die bereid waren af te zien van streng-gereformeerde geloofseisen en een boodschap uitdroegen die het midden hield tussen gereformeerd en katholiek. Continuïteit en behoud van de eenheid van de christelijke geloofsgemeenschap stonden voorop. Met diverse symbolische maatregelen werd geprobeerd zoveel mogelijk Gouwenaren te bewegen naar de stadskerk te komen. Zo bleef de naam Sint-Jan behouden, werd het scheldwoord 'paaps' vermeden en kreeg de weduwe van de geëxecuteerde wederdoper als schadeloosstelling het woonhuis van de pastoor toegewezen die hem had laten vervolgen.

De theoretische onderbouwing voor zijn politiek-religieuze koers vond het Goudse stadsbestuur bij Dirck Volkertszoon Coornhert. Deze vrijgeest was een principieel voorvechter van de vrijheid van consciëntie en sloot in zijn opvattingen nauw aan bij de lijn van Erasmus. Coornherts invloed en aanhang was groot in Gouda. Toen de Staten van Holland een nieuw gebrandschilderd glas wilden schenken, stond het thema van meet af aan vast voor het stadsbestuur: de Vrijheid van Consciëntie. Vanzelfsprekend kreeg dat Glas ook het nummer 1 in de rangorde van de glazen. Coornhert zelf kwam door zijn dwarsdenken steeds weer in aanvaring met autoriteiten. Toen hij in 1588 uit Delft werd verbannen, vond hij een gastvrij onthaal bij zijn geestverwanten in Gouda. Hij kreeg een woning aan de Oosthaven, waar hij een prentenwinkel dreef en bleef schrijven tot zijn overlijden op 29 oktober 1590. Hij werd begraven in de Sint-Jan.

Drukkersmerk Jasper Tournay:
Spero Fortunae Regressum
(ik hoop dat het geluk terugkeert)

Vrijheid van drukpers

In het laatste boek dat Coornhert schreef keerde hij zich fel tegen de Leidse geleerde Lipsius, die vond dat een overheid kettters mocht doden omwille van de orde en rust. Het is begrijpelijk dat zo'n gedachtegang ook bij het Goudse stadsbestuur afschuw opriep. Na het overlijden van Coornhert stuurde men tien exemplaren van dit boek naar prins Maurits, als demonstratieve waarschuwing de vrijheid van consciëntie niet aan te tasten. Een opmerkelijke daad, aangezien uitgerekend deze stadhouder daar dertig jaar later op ruwe wijze een eind aan zou maken. De drukker van het boekwerk, de Zuid-Nederlander Jasper Tournay, zou drieënzestig geschriften van Coornhert uitgeven. Zijn uitgeverij was ook in bredere zin de meest opvallende exponent van de Goudse Vrijheid.

Hij drukte geschriften van de meest uiteenlopende vrijdenkers, zelfs van de 'aartsketter' David Joris, en dat alles onder bescherming van het Goudse stadsbestuur. Diverse van deze vrijgeesten kregen een gastvrij onthaal in de stad, reden waarom de stad bij vele behoudende krachten bekend stond als het 'rattennets en de drekwagen van alle ketterijen'. Na vijftig jaar maakten zij een eind aan deze bijzondere situatie en zou ook in Gouda Autoriteit de baas gaan spelen over Vrijheid.

Omstreden avonturier uit Harlingen blijkt auteur van radicaal feministisch pamflet

Jeanine Otten, beheerder gemeentearchief Harlingen

Jeanine Otten

Catharina Stinstra (1743-1814), Henricus Antonius Baur, 1768, particuliere collectie, foto RKD / Iconografisch Bureau.

—
Zowel Catharina Stinstra als haar dochter Eva Fontein en haar zuster Baudina Stinstra waren in 1796 medeondertekenaars van de petitie van 45 Harlinger vrouwen aan de Nationale Vergadering waarin aandacht werd gevraagd voor het recht van vrouwen om ongestoord over straat te kunnen gaan en voor het recht op briefgeheim.

Pamflet

In 1795 verscheen bij de Harlinger uitgever Volkert van der Plaats een pamflet van 16 pagina's onder de titel *Ten betooge dat de vrouwen behooren deel te hebben aan de regeering van het land*, geschreven door een zekere P.B. van W. Deze tekst wordt wel gezien als het meest radicale Nederlandse pamflet over vrouwenrechten uit de achttiende eeuw. In het pamflet worden volledige politieke rechten voor de vrouw opgeëist als logische consequentie van de Verklaring van de Rechten van de Mens, zoals die 'onlangs' in Frankrijk waren vastgesteld. Uit de tekst blijkt dat P.B. van W. een man is. Hij geeft scherpe kritiek op het lot van vrouwen, de manier waarop ze worden opgevoed, de positie van de vrouw in het huwelijk en de achterstelling in het maatschappelijke en politieke leven. Hij spoort de vrouw aan om zich te bevrijden uit haar ongelijke positie. Alle mensen zijn gelijk en hebben gelijke rechten. Vrouwen mogen niet uitgesloten worden van rechten (waaronder het stemrecht!) die mannen wel hebben.

Rond 1780 was de lucht boven de oude Republiek der Verenigde Nederlanden zwanger van verandering. Het was de in 1780 uitgebroken oorlog met Engeland, die de al bestaande spanningen pas echt op scherp zette. De kwakkelende economie kwam tijdens de oorlog krakend tot stilstand. De economische ineenstorting was juist in Harlingen, dat zo op de buitenlandse handel was gericht, sterk voelbaar. De economische ellende zorgde ook voor het verder oplopen van de politieke tegenstellingen. De ideeën van de Verlichting braken steeds verder door onder grote groepen van de bevolking. De voorstanders tooiden zich met de naam patriotten, een verzamelnaam voor zeer uiteenlopende opvattingen. Toen in 1795 in Nederland de Bataafse revolutie uitbrak onder de leuze 'gelijkheid, vrijheid en broederschap', kwam – net als in Frankrijk – ook de vraag naar politieke rechten voor de vrouw voorzichtig naar voren. In deze voorgeschiedenis van de vrouwenemancipatie neemt de stad Harlingen een bijzondere plaats in.

Dat vrouwen zich als groep manifesteerden en voor hun rechten opkwamen was in deze periode uiterst zeldzaam. Dat is precies wat op 24 april 1796 in Harlingen gebeurde toen niet minder dan 45 Harlinger vrouwen zich in een petitie tot de Nationale Vergadering in Den Haag richtten om onder meer aandacht te vragen voor hun recht om ongestoord over straat te kunnen gaan. De meeste van deze vrouwen kwamen uit het gematigd patriotse doopsgezinde milieu in Harlingen. Deze groep had in de havenstad een zwaar stempel gedrukt op de eerste fase van de Bataafse revolutie, maar was inmiddels vervangen door radicale patriotten. De nieuwe lichter had het vooral op andersdenkenden gemunt, die op één lijn werden gesteld met de aanhangers van de verdreven stadhouder Willem V. Directe aanleiding voor de petitie was het moles-teren van de vrouw van een gevluchte gematigde patriot door de radicalen in Dokkum en de schending van het briefgeheim.

In dezelfde maand april 1796 blijken in Harlingen weduwen en ongetrouwde vrouwen stemrecht te hebben bij lokale verkiezingen. Waarom juist in Harlingen? Misschien zijn de geesten in Harlingen rijp gemaakt door een wel zeer opmerke-lijke publicatie uit het najaar van 1795.

Dieuwke Pesma (1743-1826), August Dietzer, 1791, collectie Gemeentemuseum Het Hannemahuis Harlingen.

—

Dieuwke Pesma was één van de 45 Harlinger vrouwen die in 1796 de petitie ondertekende.

Ritmeester vecht voor vrouwenrechten

Jarenlang is een raadsel geweest wie toch de auteur kon zijn van dit pamflet. Mijn onderzoek heeft het volgende uitgewezen. De auteur komt uit Harlingen zelf. Hij heet Pieter Barend van Wydenbrugh (gedoopt Harlingen 17 januari 1758), zoon van de op het laatst van zijn leven verarmde Ernst Willem van Wydenbrugh (1731-1788), advocaat fiscaal bij de Admiraliteit van Friesland en een verre neef van uitgever Volkert Van der Plaats. Ogenschijnlijk is deze Van Wydenbrugh een onwaarschijnlijke kandidaat als de man achter het betoog voor vrouwenrechten. Hij heeft een geduchte reputatie opgebouwd als ritmeester van een compagnie huzaren in het patriotse legioen van de rijngraaf Von Salm in de jaren 1780 en speelt tot het laatst een rol in de verdediging van de patriotse opstand in 1787. Hij komt voor op een lijst van op te pakken patriotse leiders die direct na de contrarevolutie circuleerde in Friesland. Al vrij snel is hij echter al weer in functie als ritmeester bij de huzaren. In 1793 heeft hij zich vermoedelijk als militair in Britse dienst begeven om in Noord-Duitsland troepen te werven.

Familiewapen van Magdalena Radsma-Vos (1755-1820), in 1795 voogdes van het stadsweeshuis in Harlingen, en in 1796 één van de 45 Harlinger vrouwen die de petitie ondertekenden, collectie Gemeentemuseum Het Hannemahuis

Op de vlucht

Na de Bataafse revolutie stelt Van Wydenbrugh geheime pogingen in het werk om gematigde patriotten en verlichte orangisten te verenigen onder prins Frederik, de jongste zoon van ex-stadhouder Willem V. Het idee is om een grote som geld bijeen te brengen om een opstand en staatsgreep van de gematigde krachten te organiseren. De boeren in de Friese Wouden en het Oldambt zouden al op de hoogte zijn gebracht. Zij zouden de troepen van prins Frederik te hulp komen als hij vanuit Duitsland de landsgrenzen zou overtrekken. Bij een bijeenkomst van de samenzweerders in Den Haag ruikt Van Wydenbrugh onraad en vlucht hals over kop naar Bremen, en later naar Engeland. De radicale pers komt woorden te kort om dit verraad van de 'infame en beruchte' voormalige ritmeester aan de kaak te stellen. Enkele jaren later blijkt hij in een Londense gevangenis te zitten, na een conflict over onbetaalde rekeningen bij de werving van het invasieleger. De avontuurlijke baron had vermoedelijk veel vijanden gemaakt, want in 1807 vraagt hij vanuit een stadje in het huidige Tsjechië aan Dirk van Hogendorp, minister van Oorlog en gezant van de Koning van Holland bij de Keizer van Oostenrijk in Wenen, om bescherming.

Inspiratiebron

Het raadsel van het auteurschap van het feministische pamflet is hiermee nog niet definitief opgelost. Er zijn immers meer personen te vinden met de initialen P.B. van W. en waarom zou uitgerekend deze merkwaardige ex-militair en samenzweerder de schrijver zijn? P.B. van W. was niet zomaar een patriotse militair. In 1783 promoveerde hij in Göttingen in de rechten op een proefschrift over het volkenrecht, dat volgens de auteur wel bestond, maar nog niet werd begrepen. Hij ontwikkelt de definitie van het volkenrecht uit het natuurrecht, net zoals hij in 1795 de rechten van de vrouw uit hetzelfde natuurrecht afleidt. Dat hij ook de auteur is van *Ten betooge* ligt daarmee voor de hand. Misschien vormde zijn zelfstandige en mondige moeder wel de inspiratiebron voor de feministische visie van Van Wydenbrugh. In 1783 verklaart Louisa Assenborg, echtgenote van Ernst Willem van Wydenbrugh, in de krant dat zij voortaan de vrije beschikking heeft over haar eigen goederen en van de 'manlyke voogdij' is ontslagen. Nadat zij in 1779 een grote som geld had geërfd, moest zij met lede ogen aanzien hoe haar man dit kapitaal er doorheen joeg. Zij vroeg in 1782 bij het Hof van Friesland een scheiding van tafel en bed aan.

Hoe het ook zij, *Ten betooge* toont aan hoe het verlichte politieke klimaat van de jaren 1795 in een stad als Harlingen voor die tijd radicale en unieke visies op de toekomst kon voortbrengen. Het zou nog 123 jaar duren voordat met de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht Van Wydenbrughs oproep werkelijkheid zou worden.

Op weg naar vrijheid van godsdienst in Bergen op Zoom

Yolande Kortlever, stadshistoricus

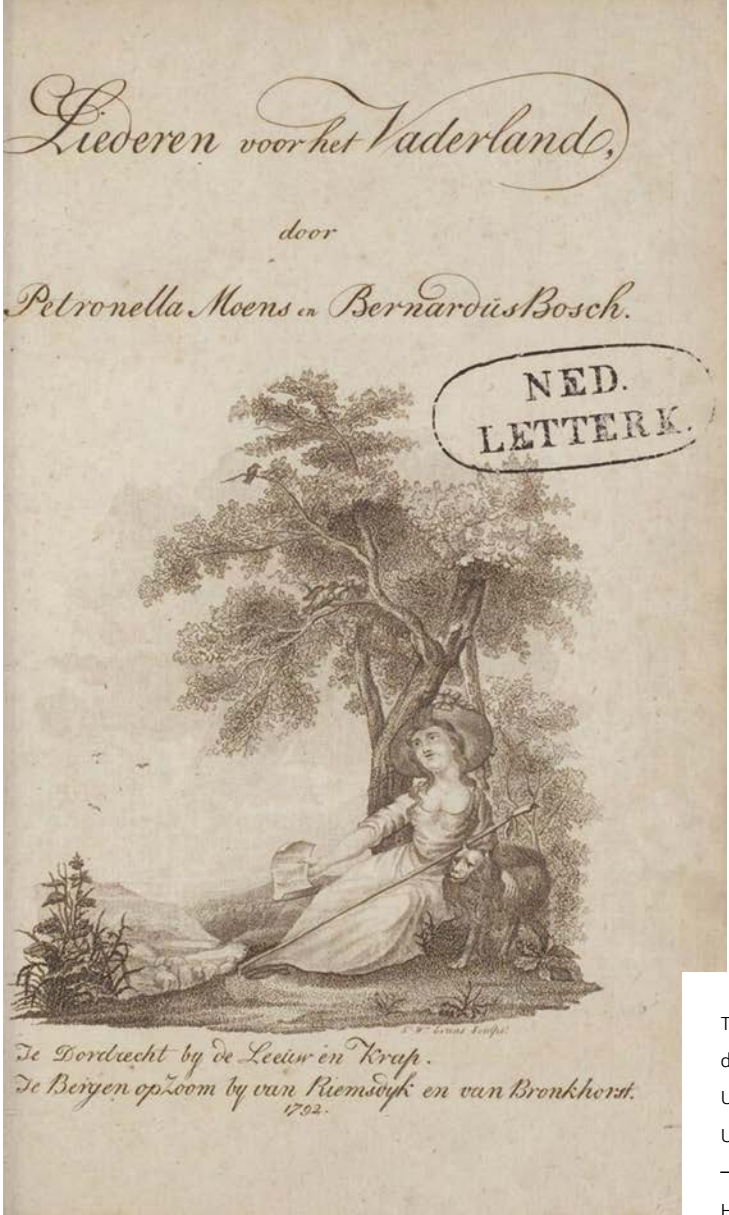
Yolande Kortlever

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd de gereformeerde religie de enige toegestane religie in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Katholieken waren nu genoodzaakt om hun eredienst ondergronds te organiseren bij particulieren of in schuilkerken en mochten niet benoemd worden in openbare ambten. Die waren alleen nog maar bestemd voor leden van de gereformeerde kerk. Dat gold voor de gehele Republiek. Toch waren er in Bergen op Zoom kansen voor burgers uit andere religieuze gezindten. In tegenstelling tot de meeste andere steden bestonden er in deze garnizoensstad namelijk drie machtsblokken, te weten het stadsbestuur, de markies met zijn raad- en rekenkamer en de militaire gouverneur. In het stadsbestuur werden alleen leden van de gereformeerde kerk benoemd, maar binnen de andere twee machtsblokken waren er wel degelijk functies voor katholieken mogelijk. De markiezen en markiezinnen van Bergen op Zoom waren zelf katholiek en zij benoemden katholieken in ambten waarvan zij het benoemingsrecht hadden. Dat waren vaak semi-openbare ambten zoals postmeester, keurmeester of vendumeester (een soort veilingmeester). Verder waren de meeste leden van de raad- en rekenkamer van de markies katholiek. In het garnizoen dat in Bergen op Zoom met ongeveer 2000 militairen gelegerd was treffen we ook katholieken aan onder de militairen, zelfs onder de hogere rangen.

De katholieke kerk aan de Korenmarkt, detail maquette in Museum het Markiezenhof

Over het algemeen blijkt de Bergse samenleving van zo'n 4700 inwoners in deze periode vrij tolerant te zijn ten opzichte van medeburgers uit andere gezindten. Het feit dat de markies van Bergen op Zoom katholiek was zal hier aan hebben bijgedragen. De katholieken betaalden zogenaamd recognitiegeld om hun erediensten ongestoord te kunnen houden en moesten ook nog eens extra belastingen betalen. Hierdoor bleef de houding van de stedelijke overheid tolerant, zij had hier immers financieel voordeel bij.

Titelblad van *Liederen voor het Vaderland*, door Petronella Moens en Bernardus Bosch. Uitgegeven door o.a. Van Riemsdijk en Van Bronkhorst, 1792, Universitaire Bibliotheken Leiden.

—

Hierin staan 37 gedichten die voornamelijk betrekking hebben op de patriottenbeweging.

Tolerantie

In vergelijking met geloofsgenoten in de rest van de Republiek was de positie van de Bergse katholieken tot en met het eerste kwart van de achttiende eeuw een stuk gunstiger. In 1651 was de stadsparochie namelijk heropgericht en vanaf 1676 mochten de katholieken een eigen gebouw aan de Korenmarkt in gebruik nemen voor hun erediensten. Aan het begin van de achttiende eeuw werd zowaar van godsdienstvrijheid gesproken ('libertas religionis') in het verslag van de deken. Volgens een ander dekenaal verslag uit 1720 was het zelfs zo nu en dan toegestaan om een processie te houden "als in een Roomsche land". In de loop van de achttiende eeuw zou de gunstige situatie ten opzichte van de rest van de Republiek veranderen. In sommige andere provincies werden namelijk de extra belastingen voor katholieken afgeschaft en een aantal kleine ambten werd opengesteld voor niet-gereformeerden. Deze gunstige maatregelen golden niet voor Bergen op Zoom, ondanks het feit dat aan het eind van de achttiende eeuw 70 procent van de Bergse bevolking katholiek was.

Het Bergse stadsbestuur stond ook tolerant ten opzichte van andere politieke ideeën. De achttiende eeuw wordt ook wel de eeuw van de Verlichting genoemd; wetenschap en intellectuele uitwisseling werden bevorderd. Zo kwam er ook een roep om meer invloed van het volk op het bestuur, met name onder tegenstanders van het stadhouderschap van prins Willem V. Deze groep burgers noemden zichzelf patriotten. Overal in de Republiek kwamen prinsgezinden – aanhangers van de stadhouder – tegenover patriotten te staan. Met hulp van Pruisische troepen kon Willem V zijn positie handhaven. Veel patriotten moesten naar het buitenland vluchten; zij gingen met name naar Frankrijk waar zij in 1789 de Franse Revolutie meemaakten. In Bergen op Zoom bleven de gemoederen rustig. De gereformeerde bovenlaag van de Bergse samenleving stond zeker niet afwijzend tegenover een aantal Verlichtingsideeën, zoals rede en tolerantie, zolang het maar geen politieke omwenteling zou veroorzaken. Deze tolerante houding had tot gevolg dat een aantal gevluchte patriotten uit andere delen van de Republiek naar Bergen op Zoom kwam. Zij verkondigden enthousiast hun vernieuwende politieke ideeën.

Vrijheidsboom

Drie organisaties zouden een positieve bijdrage leveren aan een betere verstandhouding tussen gereformeerden en katholieken in Bergen op Zoom. In 1767 werd de vrijmetselaarsloge L'Inséparable (Onafscheidelijk) opgericht te Bergen op Zoom. De vrijmetselaars droegen de Verlichtingsidealen hoog in het vaandel en stonden niet afwijzend tegenover katholieken die lid wilden worden. Doordat de paus het lidmaatschap van de vrijmetselarij verbood was het aantal katholieke vrijmetselaars erg laag.

In 1785 werd Burgersociëteit De Eendracht opgericht. De leden waren afkomstig uit alle lagen van de Bergse samenleving. Dit waren de wat meer politiek geëngageerde burgers. De meerderheid van de leden was katholiek, net als de meerderheid van de inwoners van Bergen op Zoom. Er werd volop gediscussieerd over de staatkundige hervormingsidealen van het patriottisme. Vooral twee patriotten afkomstig uit Arnhem waren actief: de zwagers Steven van Bronkhorst en Willem van Riemsdijk, beiden boekdrukkers en boekverkopers. Ze werden in 1790 lid van de Burgersociëteit.

In 1784 werd de landelijke Maatschappij tot Nut van 't Algemeen opgericht met als doelstelling het bevorderen van het welzijn van individu en maatschappij door middel van onderwijs, volksontwikkeling en armenzorg. De vereniging was onderverdeeld in departementen. Op 16 juli 1791 werd het departement Bergen op Zoom opgericht op initiatief van de naar Bergen op Zoom uitgeweken patriotse predikant Bernardus Bosch. Het was het eerste Nutsdepartement beneden de grote rivieren. De eerste leden kwamen voornamelijk uit vooraanstaande gereformeerde Bergse regentenfamilies, maar ook een aantal patriotse ballingen zoals de eerder genoemde Van Bronkhorst en Van Riemsdijk werd lid. Deze katholieke uitgevers drukten diverse werken voor het Nut. Er traden steeds meer katholieken toe tot het Nutsdepartement. Door het maatschappelijk en religieus neutrale karakter van het Nut stond de katholieke geestelijkheid niet afwijzend tegenover het lidmaatschap.

De Franse verovering van de Republiek in 1794-1795 betekende voor de katholieken en aanhangers van andere religies dat zij in de gehele Republiek weer hun godsdienst in alle openheid mochten belijden. Omdat Bergen op Zoom was versterkt met 6.000 soldaten, lieten de Fransen de stad in eerste instantie met rust. Na de vlucht van stadhouder Willem V naar Engeland werd Bergen op Zoom door de Staten-Generaal gelast geen tegenstand te bieden en zich over te geven aan de Fransen. En zo gebeurde het. Op 2 februari 1795, drie dagen na de feestelijke intocht van de Franse troepen, werd op de Grote Markt een vrijheidsboom opgericht. Een groot deel van de Bergenaren stond inmiddels positief ten opzichte van de revolutionaire denkbeelden die de Fransen in hun kielzog meenamen, ze beleefden de inname als een ware bevrijding. Direct werd er vrijheid van godsdienstuitoefening afgekondigd.

Gedenksteen op de Grote Markt van de plek waar de vrijheidsboom werd geplant op 2 februari 1795. De gedenksteen was een schenking van serviceclub de Tafelronde ter gelegenheid van hun 25-jarig jubileum in 1981. Beeldbank West-Brabants Archief, Bergen op Zoom.

Twee kerken

Met de komst van de Fransen werd de adel afgeschaft waardoor het Markiezaat van Bergen op Zoom werd opgeheven. Na deze omwenteling komen we in de stad Bergen op Zoom meestal nog dezelfde gereformeerde regentenfamilies tegen in hoge ambten. Nu mochten ook niet-gereformeerden in openbare functies benoemd worden. Zij kwamen voornamelijk uit de katholieke regentenfamilies die onder de markies in hoge ambten hadden gediend. Met name de jonge generatie katholieken werd nu politiek actief.

De parochiekerk van de Heilige Maagd Maria ten Hemelopneming aan de Grote Markt. Beeldbank West-Brabants Archief, Bergen op Zoom.

Mede dankzij de vrijmetselaarsloge, de Burgersociëteit en het Nutsdepartement was de verstandhouding tussen gereformeerden en katholieken in de jaren negentig van de achttiende eeuw sterk verbeterd. In de volgende jaren zou die verstandhouding weer minder worden. Een van de redenen hiervoor was onenigheid over aanspraken van de katholieken op de Grote Kerk die in gereformeerde handen was. De Staatsregeling van 1798 had immers bepaald dat het kerkgenootschap met de meeste leden het belangrijkste kerkgebouw mocht gebruiken. In Bergen op Zoom waren de katholieken in de meerderheid, maar de gereformeerden wilden hun Grote Kerk niet opgeven.

In 1820 deed koning Willem I het voorstel voor een subsidie van 30.000 gulden voor de bouw van een nieuwe katholieke kerk op voorwaarde dat de katholieken geen aanspraak meer zouden maken op de Grote Kerk. Dit aanbod werd door hen geaccepteerd. De nieuwe katholieke kerk kwam aan de westkant van de Grote Markt te staan, schuin tegenover de Grote Kerk. Op 23 september 1829 werd deze kerk van de Heilige Maagd Maria ten Hemelopneming plechtig ingewijd. Men kon nu op weg naar katholieke emancipatie.

Voorwaarts in Hoorn

Arnoud Schaake,
Vereniging Oud Hoorn

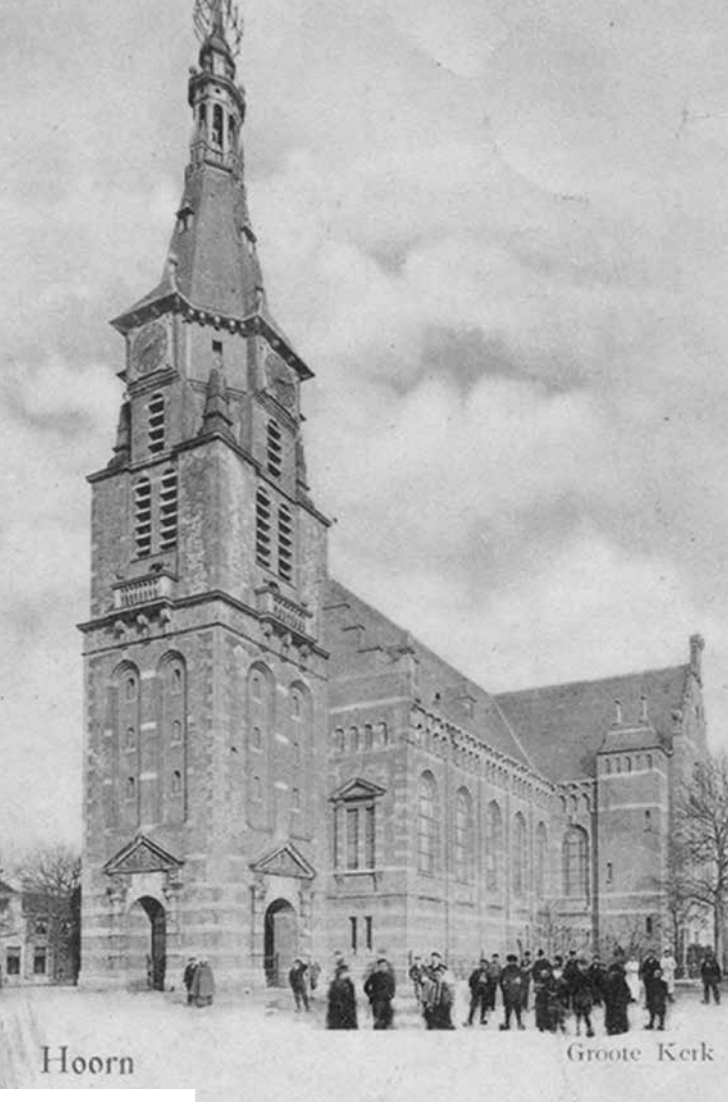
Arnoud Schaake

Dat is even schrikken voor die deftige liberale heren! Een jonge predikant, Johannes Tenthoff waagt het om tijdens de bijeenkomst van moderne theologen in 1885 zijn collega's voor te houden dat de aanklachten die de arbeidersbeweging tegen het kapitalisme inbracht, terecht zijn. "De burgerij maakt zich schuldig aan het verkrijgen van kapitaal dat niet door eerlijke arbeid is verkregen, maar door speculatie en windhandel", zo houdt hij het gehoor voor. Tenthoff is van mening dat de kerk te veel een kerk is van de rijken. "De predikant moet niet tegenover de arbeider staan, maar naast hem." De sociale kwestie behoort onderwerp te zijn van de preek. Het gezelschap reageert in meerderheid zeer afhoudend. Tenthoff heeft zich tijdens zijn studie theologie losgemaakt van de orthodoxie en is onder de indruk geraakt van de moderne theologie. Deze nieuwe richting in het protestantisme tracht, onder invloed van de verlichting, het geloof meer in overeenstemming te brengen met de ontwikkelingen in de wetenschap en de vragen van de samenleving.

In 1889 benoemt de Hoornse kerkenraad Tenthoff als predikant in de Grote Kerk. De burgerij van Hoorn is wel ontvankelijk voor een vrije geloofsleer. De stad heeft wel geen florerende zeehaven meer, maar haar hang naar vrijzinnigheid is nooit verloren gegaan, al moet die geest zo af en toe wel wakker geschud worden. Dan hebben ze met de benoeming van Tenthoff een goede keuze gemaakt. Hij houdt van discussie en doet niets liever dan polemiseren in woord en geschrift. In de loop van zijn studie is zijn belangstelling gewekt voor het sociale vraagstuk en ziet hij dat de opkomende arbeidersbeweging het recht aan haar kant heeft. Hij bestudeert economische vraagstukken en leest Marx. In de tijd dat hij predikant is in de Zaanstreek gaat hij de discussie aan met Domela Nieuwenhuis met wie hij sympathiseert, maar wiens anarchisme hem tegenstaat. Hij vindt het socialisme van de Sociaal Democratische Bond te materialistisch en is van mening dat de socialisten de godsdienst en zedelijkheid door het slijk halen: "De maag is schijnbaar de eenige kweekplaats des geluks..." Tenthoff vraagt zich af of het socialisme in zijn pure vorm wel uitvoerbaar is. Met vooruitziende blik stelt hij, dat de staat nooit in staat zal zijn om vraag en aanbod op elkaar af te stemmen. De vrijheid komt op het spel te staan, als de staat het bezit krijgt van alle productiemiddelen, zo schrijft Tenthoff in een van zijn brochures.

Emancipatie

Op de kansel van de Grote Kerk in Hoorn maakt Tenthoff diepe indruk op zijn toehoorders en ontpopt zich als een ware voordrachtskunstenaar. Tijdens de zondagse preek kunnen de voorbijgangers op straat de lachsalvo's in de Grote Kerk horen. Zijn preken zijn origineel en scherpzinnig; humor en ernst wisselen elkaar af. Hij wil mensen bezielen en ontleent zijn preken vaak aan gebeurtenissen uit het dagelijks leven of aan onderwerpen die op dat moment in het brandpunt van de belangstelling staan. Zo preekt hij over de vrouwenemancipatie en pleit hij voor het openstellen van alle functies in de maatschappij voor vrouwen, want naar zijn mening is de vrouwenbeweging een voortvloeiSEL van de Christelijke geest. De vrouw hoort naast de man en niet achter of schuin achter de man, want "Er is geen man en geen vrouw, want in Christus zijt gij allen één". Behalve preken houdt hij tal van lezingen en schrijft hij brochures over het socialisme, de maatschappij in crisis, en over de vraag waarom mensen er een godsdienst op na houden.

Grote Kerk te Hoorn

Nog maar net aangekomen in Hoorn veroorzaakt Tenthoff een rel die breed uitgemeten wordt in de landelijke pers. In Edam heeft hij een lezing gehouden over het socialisme voor de leden van het Nut. De aanwezige burgers verwachten een afwijzing van het socialisme, maar Tenthoff spreekt waarderen- de woorden en bekritiseert de burgerij omdat ze geen verantwoordelijkheid neemt voor de sociale kwestie en verzuimt de nodige hervormingen door te voeren. Tenthoff is vaste medewerker van de Nieuwe Hoornsche Courant en in tal van artikelen trekt hij van leer tegen de passiviteit van de liberalen en het ongebreideld kapitalisme, dat hij verantwoordelijk houdt voor uitbuiting en armoede. Lid van de pas opgerichte S.D.A.P. (1894) is Tenthoff echter nooit geworden. Hij voelt zich meer verwant aan de links liberalen en ziet in Willem Treub, die als wethouder in Amsterdam tal van sociale hervormingen doorvoert, een geestverwant. In de jaren negentig beheerst de uitbreiding van het kiesrecht het politieke leven. Tenthoff is een voorstander van algemeen kiesrecht en vindt dat de uitbreiding van het kiesrecht de arbeidersbeweging de mogelijkheid biedt om sociale hervormingen door te voeren. Maar, vragen velen zich af, bezitten de toekomstige kiezers wel voldoende kennis om te oordelen over belangrijke maatschappelijke vraagstukken? Als antwoord op deze vraag neemt Tenthoff op 18 april 1891 het initiatief tot het oprichten van een politieke vereniging in Hoorn.

Haven Hoorn, tentoonstelling 'Hoorn Fotogeniek'

Johan Barthold Jongkind
(1819 - 1891)
Rotterdam bij maneschijn, 1881

olieverf op doek, 34 x 46 cm
legaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem

Johan Barthold Jongkind
(1819 - 1891)
Overschie bij maneschijn, 1871

olieverf op doek, 22 x 28 cm
legaat van de heer A. van Wezel, Amsterdam

In Frankrijk denken ze nog altijd dat Jongkind een Frans kunstenaar is. Hij heeft dan ook een groot gedeelte van zijn leven in Frankrijk doorgebracht, al ging hij ook altijd wel weer terug naar zijn vaderland om te schetsen. Johan Barthold Jongkind werd in 1819 geboren en groeide op in Maassluis. Zijn talent werd al snel onderkend.

Toen Jongkind 27 jaar was, ging hij naar Frankrijk, met een beurs van de prins van Oranje. Op de Wereldtentoonstelling van 1855 in Parijs, 36 jaar oud, vertegenwoordigde Jongkind Frankrijk met drie schilderijen. Maar hij viel niet in de prijzen, had enorme schulden vanwege overmatig drankgebruik en vluchtte terug naar Nederland tot verdriet van zijn Franse schildervrienden Corot, Daubigny en anderen. Jongkind ging in Rotterdam wonen, de stad die in 1340 stadsrechten kreeg en waar Erasmus in 1466 was geboren. Hij maakte in zijn Rotterdamse periode enorm veel

schetsen in en rondom Rotterdam, Overschie, Dordrecht. De landschappen en stadsgezichten van Jongkind hadden iets echt Hollands met een vlakverdeling van twee derde lucht en een derde land. Hij schetste ook 's nachts en werkte zijn studies en aquarellen later uit tot schilderijen. Maar ook in Rotterdam kon hij niet van de drank afblijven. Hij was eenzaam en ongelukkig en verlangde terug naar Parijs. Zijn Franse vrienden schoten hem financieel te hulp. Zij organiseerden een veiling om zijn terugkeer mogelijk te maken. Uiteindelijk ging hij na vijf jaar weer terug naar Parijs en zou tot zijn dood in Frankrijk blijven wonen.

Regelmatig reisde hij van Parijs naar Nederland om te schetsen. Hij schetste ook 's nachts en werkte zijn studies en aquarellen, weer terug in Frankrijk, uit tot schilderijen. Zo zijn ook zijn maan-gezichten op Overschie en Rotterdam ontstaan, met het kenmerkende spel tussen licht en donker. In het nachtelijk landschap van Overschie zien we een schip, een kerktoeren, en de maan en wolken weerspiegelen in het water. De maan die door de wolken breekt boven een gracht in Rotterdam is kenmerkend voor zijn losse schildersstijl. In Frankrijk

was er heel veel vraag naar zijn Hollandse luchten en maanlandschappen. Toen Jongkind in 1891 overleed stonden er nog vier onvoltooide schilderijen in zijn atelier, waaronder een gezicht op Zouteveen, in de omgeving van Delft. Ondanks zijn jarenlange verblijf in Frankrijk, had hij de banden met Nederland nooit losgelaten. Hij was en bleef een Nederlander in Frankrijk, bewonderd om zijn typisch Nederlandse uitgangspunten, zoals zijn verbondenheid aan de waarneembare werkelijkheid. In het Louvre wordt hij gerangschikt onder de Franse schilders.

Jan van Kessel (1641 - 1680)

De Heiligewegspoort
te Amsterdam, ca. 1664

olieverf op doek, 77 x 122 cm

Jan van Kessel is een Amsterdammer, leerling van Jacob van Ruysdael. Van Kessel schilderde de Heiligewegspoort, van oudsher de toegang voor pelgrims, vanuit de 'stadsvrijheid'. De 'stadsvrijheid' was een gebied buiten de stadsmuur, waar het stadsrecht nog gold en dat gemarkeerd werd met limietpalen. De poort staat symbool voor een gemeenschap van poorters, die hun eigen regels opstellen en hun eigen bestuurders kiezen. In 1664 werd de poort afgebroken vanwege stadsuitbreiding. Jan van Kessel was er net op tijd bij om de brug vast te leggen.

Spinoza stelt in 1670 dat individuele vrijheid aan de basis van de politiek moet staan.

(Shorto, blz.209)

De Nederlanders waren stadsmensen.

(Shorto, blz.181)

Hendrik Keun (1738 - 1787)

Gezicht op de Houtmarkt,
ongedateerd

olieverf op paneel, 36 x 49 cm

legaat van A.A.M. Sträter, Amsterdam

Op de gracht aan de Houtmarkt duwen twee mannen drijvende houtvloten over het water. De Hoogduitse synagoge is achter de bomen links te zien, rechts de Portugese synagoge. Dat Joodse gebedshuizen hier zo openlijk in het straatbeeld aanwezig waren, werd beschouwd als teken van Nederlandse tolerantie. Tegenwoordig heet de Houtmarkt het Jonas Daniël Meijerplein. Jonas Daniël Meijer was de eerste Joodse advocaat in Nederland.

Hendrik Keun (1738 - 1787)

Gezicht op de Herengracht, 1774

olieverf op paneel, 54 x 72 cm

legaat van mevrouw H. Gluyssteen-van Ommeren,
Amsterdam

De 17e-eeuwse grachtengordel bleef ook in de 18e eeuw het aangename territorium van de gegoede burgerij. De inkomensverschillen in de stad waren groot. Links is Herengracht 436 afgebeeld, waar het deftige echtpaar Van Wijckerslooth op de trap staat. Beneden probeert een straatverkoper zijn paraplu's te slijten.

Dirk Jan van der Laan

(1759 - 1829)
Stadsgezicht in de winter,
ongedateerd

olieverf op paneel, 27 x 35 cm
bruikleen van de gemeente Amsterdam
(legaat A. van der Hoop)

Het paardentuig ligt al in de slee.
De jongen heeft de schaatsen in zijn
linkerhand. Boven de deur hangt het
naambordje van de zadelmaker. En aan
de muur hangt nog een bordje met op-
schrift: Dit huis is te koop uit de han(d).
Dirk Jan van der Laan schilderde puur
voor zijn plezier. Hij woonde in Zwolle,
werkte daar als griffier aan het kanton-
gerecht en was lid van de gemeenteraad.

Veel Nederlanders
vinden de Elfstedentocht
typerend voor Nederland.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Jacob Maris (1837 - 1899)
Stadsgezicht met koepelkerk,
ca. 1873

olieverf op doek, 52 x 80 cm
legaat van mevr. A.E. Reich-Hohwü

Het zal Amsterdam zijn, en de koepel
lijkt veel op die van de Ronde Lutherse
kerk aan het Singel. Een typerende
uitspraak van Jacob Maris: "Waarom zou
ik zelf mijn eigen steden niet mogen
bouwen. Als ik het nodig acht de lange
rechte daklijnen te verbreken, zet ik
er een koepeldak op; vooral waar de
lucht of wolkenformatie zulk een steun
vragen." Met vaardige hand schilderde
Maris de levendige wolkenlucht en door
het scherpe contrast tussen de huizenrij
en de wolken, winnen beide aan kracht.

Jacob Maris (1837 - 1899)
De Schreierstoren aan de
Buitenkant te Amsterdam, ca. 1876

olieverf op doek, 83 x 112 cm
schenking van de erven van de heer W.J. van Randwijk,
Den Haag

De Schreierstoren in het midden van dit
stadsgezicht werd rond 1497 gebouwd
als onderdeel van de stadsmuur van
Amsterdam. Bij Jacob Maris zullen we
niet snel een strak blauwe lucht aantref-
fen. Zijn wolkenpartijen dragen sterk
bij aan de sfeer van zijn schilderijen. De
levendigheid wordt vergroot door de
schepen die in het Oosterdok liggen.
De gevellijsten en het dak links vangen
nog een sprankje zonlicht, dat tussen de
stapelwolken zijn weg vindt.

In de schotschriften, die in de Lage Landen van hand-tot-hand gingen
en werden gelezen in de Amsterdamse herbergen en door passagiers
op binnenschepen die tussen steden heen en weer voeren, werd één
woord telkens herhaald: 'vrijheid'.

(Shorto, blz.62)

Jacob Maris (1837 - 1899)
Havengezicht, ca. 1887

olieverf op doek, 31 x 46 cm
legaat van mevr. A.E. Reich-Hohwü

Op dit stemmige havengezicht gaat de horizon naadloos over in de lucht die door de verstrooiing van het licht geel kleurt. De rookontwikkeling aan boord van een van de schepen maakt de verbinding compleet. De masten maken het werk herkenbaar als een haven, maar de rest is veel abstracter dan Jacob Maris gewend was te doen. Met trefzekere penseelstreken zijn het water en de lucht weergegeven en om wat meer diepte te creëren, voegde Maris een aantal meeuwen toe.

Jacob Maris (1837 - 1899)
Havengezicht, 1890

olieverf op doek, 51 x 78 cm
legaat van de heer A. van Wezel, Amsterdam

Driekwart van dit schilderij bestaat uit lucht en de stapelwolken maken de typisch Hollandse luchten prominent aanwezig. Toch eist de voorgrond met een haven en diverse dukdalven en steigers de meeste aandacht op. Door zowel links als rechts een hoger accent aan te brengen, wordt de focus op het midden van dit havengezicht versterkt.

Uiteindelijk vindt het allemaal zijn oorsprong in het water: in mensen die samenwerkten om huizen te kunnen bouwen op wat eerst de zee was, bij wie een ethiek van samenwerking ingesleten raakte, zodat tolerantie jegens anders-zijn het won van ideologieën. Althans, vaak.

(Shorto, blz.170)

Jacob Maris (1837 - 1899)
Landschap in de omgeving van Den Haag, 1891

olieverf op doek, 45x48 cm
schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser, Montreux

De omgeving van Den Haag zag er 130 jaar geleden totaal anders uit dan tegenwoordig, zoals uit dit schilderij blijkt. Jacob Maris koos voor een voorgrond met huizen, een man in een roeiboot en enkele knotwilgen. Twee derde wordt gevormd door de wolkenpartij, verlevendigd met enkele geabstraheerde vogels. De stapelwolken weerkaatsen in het water op de voorgrond. Door de atmosfeer is de achtergrond vager, maar een molen in het doorkijkje is nog herkenbaar.

Aan de diversiteit van het Nederlands landschap draagt ook een grote dichtheid van kleine steden bij, die vaak omringd worden door landelijk gebied. Veel steden zijn ontstaan als regionaal verzorgingsgebied, maar ook rond langeafstandshandel. In de vijftiende eeuw kwamen naast de handelssteden tal van stadjes tot ontwikkeling nadat een landheer stadsrechten verleende.

De helft van de bevolking in Holland woonde begin achttiende eeuw al in steden, een aandeel dat mondiaal pas onlangs bereikt werd. Vanaf het midden van de negentiende eeuw nam de verstedelijking opnieuw een grote vlucht, waarbij onze cultuur van stedenbouw zorgde voor kenmerkende wijktypen als tuindorpen, flatwijken en veel rijtjeshuizen.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Matthijs Maris (1839 - 1917)

Souvenir d' Amsterdam, 1871

olieverf op doek, 47 x 35 cm
schenking van de erven van de heer W.J. van Randwijk,
Den Haag

Toen Amsterdam in 1275 het tolprivilege van Floris V ontving, was het nog geen stad; al wordt deze datum door het gemeentebestuur aangehouden om jubilea te vieren. Pas in 1306 kreeg de nederzetting bij de dam aan de Amstel stadsrechten van de bisschop. Amsterdam kreeg een eigen rechtsgebied, een eigen 'vrijheid'.

Souvenir d'Amsterdam is een van de beroemdste schilderijen van Matthijs Maris. Hij schilderde het in 1871 in Parijs, op basis van een door hem gekochte foto van de ophaalbrug bij de Haarlemmersluis, gebruik makend van zijn herinnering en fantasie. Hij nam de nauwkeurigheid van de voorstelling niet al te strikt. De ophaalbrug was intussen al gesloopt en vervangen door een vaste brug. Beeldde Maris zichzelf af als baliekluiver op de voorgrond, die tuurt naar de passerende vrouw aan het roer? Matthijs Maris schilderde dit werk in zeven dagen, puur om wat geld te verdienen. Hij was zo arm als een rat en verfoeide het eigenlijk om voor de kunstmarkt te werken. Zijn Ophaalbrug werd gekocht door een Schotse kunsthandelaar.

Jenny Reynaerts (blz.312) schrijft:
"In 1874-1875 ontmoette Van Gogh Matthijs Maris bij de kunsthandel in Londen waar hij toen werkte. Hij bewonderde 'Thijs' enorm, onder meer vanwege zijn schilderij Souvenir d'Amsterdam [...] Hij vroeg Maris of hij zijn leerling mocht worden, maar die raadde het hem op karakteristieke wijze af: "[...] the best he could do was to hang himself." [...] Maris was een groot bewonderaar van Camille Corot, die zijn landschappen vaak als 'souvenir' betitelde en liever de herinnering eraan opriep dan de natuurgetrouwe weergave schilderde.[...] Vanwege deze opvatting werden zowel Corot als Maris door de

latere Tachtigers, die het immers ook om de persoonlijke ervaring ging, zeer bewonderd."
Toen Matthijs zelf later het werk in de kamer van de kunsthandelaar zag hangen, schaamde hij zich ervoor en schreef erover: "Ik was ermee verlegen. Die dingen zijn niet van mij. Ik had het gemaakt, maar geheel tegen beter weten in, om het centje."

Matthijs Maris is de middelste van de drie schilderende broers, Jacob, Matthijs en Willem. Jacob en Willem Maris waren geliefd. Deze twee broers zijn nog steeds gewild en ruim vertegenwoordigd in de selectie voor Lage Landen, Koele Wateren en Hoge Luchten. Ze hebben Nederland geschilderd, zoals we het graag zien, met koeien, strandtaferelen en wolkenluchten.

Matthijs Maris wilde geen concessies doen aan de smaak van het publiek. Hij leefde jarenlang in armoede, was eenzaam, een kluizenaar in zijn atelier; een zonderling met cultstatus, onbegrepen en onaangepast. Hij kon driftig zijn en was onaangenaam in de omgang. Met zijn grote hang naar vrijheid en autonomie, past hij toch bij het thema van Hoge Luchten. Hij hield van de grote stad, Parijs en Londen, omdat hij daar meer zichzelf kon zijn. Matthijs Maris stierf in 1917 in Londen, bewonderd door een schare Engelsen om zijn mysterieuze oeuvre.

Zelfs in Amsterdam konden joden het burgerschap aanvankelijk slechts aanvragen door te huichelen dat ze christenen waren.

(Maarten Prak, blz.49)

De opkomst van Amsterdam van kleine haven in een uithoek van Europa tot geboorteplaats en stuwende kracht van het liberalisme was een element in de machtsstrijd die op het hele continent woedde.

(Shorto, blz.63)

Isaac Ouwater (1748 - 1793)
De Nieuwe Kerk en het stadhuis
op de Dam, ca. 1785

olieverf op doek, 59 x 73 cm

Isaac Ouwater woonde zijn hele leven in Amsterdam. Het imponerende stadhuis, uitdrukking van de macht van de rijke burgerij, is het belangrijkste monument uit de Gouden Eeuw in de stad. De kosten van de bouw van het stadhuis waren overigens zo hoog, dat de toren voor de Nieuwe Kerk onvoltooid bleef. De wolkenluchten boven de stad bekronen de architectuur, net als in het schilderij van de Waag, op de huidige Nieuwmarkt [blz.59]. Op deze twee schilderijen zijn de drie pijlers van Amsterdam geportretteerd: de machtige burgerij, de zuinige protestantse kerk en de bloeiende handel.

Isaac Ouwater (1748 - 1793)
De Sint-Antoniuswaag
te Amsterdam, ca. 1785

olieverf op doek, 60 x 74 cm

Amsterdam was een magneet geworden voor mensen die positief stonden tegenover modernisering.

(Shorto, blz.169)

Charles Rochussen (1814 - 1894)

De Osjessluis bij de Kalverstraat te Amsterdam, 1855

olieverf op paneel, 32 x 24 cm

bruikleen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap

Met vlotte streken gaf Rochussen vanuit zijn atelier raam weer wat hij dagelijks zag; een momentopname uit het Amsterdamse straatleven. Het doet enigszins denken aan het werk van Breitner. Dat is niet toevallig want Breitner was een leerling van Rochussen. De kunstenaar was nogal gehecht aan dit schilderijtje, het bleef altijd in zijn bezit. Deze herinnering in verf documenteert het veranderende stadsbeeld. De stenen brug boven de Osjessluis verdween toen in 1882 het Spui gedempt werd. Kort daarna reden op het Spui de eerste elektrische trams.

Andreas Schelfhout (1787 - 1870)

Binnenplaatsje, ca. 1822

olieverf op paneel, 45 x 40 cm

Honderden schetsen en een handvol schilderijen van de Hagenaar Andreas Schelfhout bevinden zich in het depot van het Rijksmuseum. Dit huiselijk tafereel met moeder de vrouw, twee kinderen en een hondje op een binnenplaatsje in de buurt, kan zo op een koekblik.

Thuis is niet slechts een snijpunt van coördinaten. Het is waar je hart zich neervlijt, de plek waarmee je je zonder opsmuk of hapering verbonden weet. De overgrote meerderheid van de Nederlanders associeert Nederland met 'thuis' en de plaats waar men 'hoort'.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Johannes Schoenmakers

(1755 - 1842)
Stadsgezicht in Dordrecht,
ca. 1820

olieverf op paneel, 50 x 64 cm

Dordrecht beschouwt zichzelf als de oudste stad van Holland en verwierf stadsrechten in 1220. Dit stadsgezicht met het stadhuis is ondertekend door Schoenmakers en Schotel, twee kunstschilders uit Dordrecht. Oorspronkelijk was het stadhuis van Dordrecht een markthal voor uitgeweken Vlaamse kooplieden die er lakense stoffen verhandelden. In 1544 namen bestuurders van de stad hun intrek in het gebouw.

Er bestaat niet zozeer een tegenstelling tussen de Randstad en de rest van Nederland met betrekking tot verschil in identificatie met Nederland, maar veel meer een verschil gerelateerd aan de mate van stedelijkheid.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Ferdinand C. Sierich (1839 - 1905)

Stadsgezicht, ongedateerd

olieverf op doek, 51 x 42 cm

schenking van mevr. W. Korthals Altes, Amsterdam

Een stadsgrachtje dat achter de huizen loopt; op de kade een vrouw die een praatje maakt met een man op een schuit. Het is een typische voorstelling van de kunstenaar Ferdinand Sierich. Deze Haagse kunstschilder maakte

naam met zijn romantische stads- en strandgezichten. Aanvankelijk werkte hij als instrumentenmaker in de zaak van zijn vader, maar Sierich ambieerde een loopbaan als kunstschilder. Pas op achtentwintigjarige leeftijd kon hij zich volledig op het schildersvak toeleggen. Hij was goed bevriend met de gebroeders Maris en werkte net als verschillende Haagse Schoolkunstenaars met enige regelmaat in de bossen bij Oosterbeek.

De Nederlandse taal draagt het meest bij aan het gevoel van verbondenheid met Nederland, zegt 55%.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Cornelis Springer (1817 - 1891)
De Zuiderhaven in Enkhuizen,
1868

olieverf op paneel, 50 x 65 cm

legaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem

Geen spoor van verval of economische crisis. Nergens is het stoepje zo schoon als op een 19e-eeuws Nederlands stadstafereel. Springer schildert in 1868 een hoekje van Enkhuizen dat dateert uit de 17e eeuw: de Zuiderhavendijk en het Zuiderspui met het Spuihuisje aan het einde. In feite doet Springer hier wat Monumentenzorg later in het echt zou doen: hij conserveerde een beschermd stadsgezicht.

Het middeleeuwse en vroegmoderne stadsburgerschap heeft een indrukwekkende staat van dienst als het gaat om politieke vrijheid, sociale gelijkheid en gemeenschapsvorming.

(Maarten Prak, blz. 14)

Cornelis Springer (1817 - 1891)
Gezicht op Den Haag, ca. 1851

olieverf op doek, 48 x 58 cm

schenking van mevrouw J.H. Springer, Haarlem

Na de Belgische Opstand in 1830 en de daarop volgende afscheiding moest men in het noordelijk deel van de Nederlanden op zoek naar een eigen identiteit. Grote namen als Michiel de Ruyter en Rembrandt van Rijn werden ingezet voor het bijbrengen van vaderlandse trots. Rembrandt werd in 1852 geëerd met de oprichting van een standbeeld. De Amsterdamse Parkzaal werd ingericht met schilderijen van steden waar hij zou hebben gewerkt. Het schilderij van Cornelis Springer is een voorstudie voor één van deze stadsgezichten, die van Den Haag. Pas later ontdekte men dat Rembrandt nooit in de Hofstad heeft gewerkt.

Het geheim van de Nederlanders is dat ze een uiterst conservatief volk zijn, van hun pijnlijk netjes onderhouden tuintjes tot aan hun schijnbaar onverzadigbare behoefte aan vergaderingen op het werk.

(Shorto, blz.22)

Balthasar van der Veen
(1596 – 1660)
Gezicht op Haarlem, ca. 1655
olieverf op paneel, 75 x 109 cm
schenking van de heer A. Bredius, Den Haag

Balthasar van der Veen was een Amsterdammer die veel gezien heeft van de wereld en overleed in Haarlem. Op zijn schilderij zijn te zien de Eendjespoort, het Spaarne en de Bavokerk. Vanuit de Eendjespoort vertrokken destijds de beurtschuiten naar Leiden. De poort is in 1866 gesloopt.

Mensen hebben meervoudige identiteiten. Mensen kunnen zich met elkaar identificeren vanuit hun etniciteit, maar ook vanuit hun religie, een gezamenlijk klassenbewustzijn, dan wel de plaats waar ze wonen of zijn opgegroeid (Friezen, Hollanders, Brabanders, Amsterdammers, Zutphenaren).

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Pieter Gerard Vertin (1819 – 1893)
Koepoort te Delft, ongedateerd
olieverf op paneel, 16 x 22 cm
legaat van jhr. P.A. van den Velden, Den Haag

Pieter Vertin is een kloon van Cornelis Springer, maar minder getalenteerd. Zijn werk wordt gerekend tot de Haagse romantiek en bestaat grotendeels uit Hollandse stadsgezichten. Dit schilderij wordt gedomineerd door de Koepoort en een witte ophaalbrug die over de singel ligt. De naam Koepoort verwijst naar het feit dat de koeien destijds uit Delft door de poort werden gedreven om in de weilanden te overnachten. Vroeger bevonden zich binnen de stadsmuren verschillende boerderijen waar vee werd gehouden. Op de achtergrond is de toren van de Oude Kerk in Delft te zien.

Een ruime meerderheid meent dat er in elk geval in sommige opzichten gesproken kan worden van een Nederlandse identiteit en voelt zich daar ook mee verbonden. In grote overeenstemming luidt het oordeel dat die identiteit zich qua normen en waarden onderscheidt van die van veel andere landen en dat een aantal elementen (zoals democratie en burgerlijke vrijheden) beschermd moet worden.

(Denkend aan Nederland, SCP 2019)

Jan Weissenbruch (1822 - 1880)
 Stadspoort te Leerdam, ca. 1869

olieverf op doek, 77 x 104 cm

Jan Weissenbruch, niet te verwarren met zijn iets jongere neef Johan Hendrik Weissenbruch. Die neef was vertegenwoordigd met een duinlandschap en met een strandgezicht in Lage Landen en Koele Wateren. Om ze te onderscheiden van elkaar werd Jan 'de romantische Weis' genoemd, en neef Johan Hendrik 'de vrolijke Weis'. Beide neven maakten strategisch gebruik van de kleur wit, hun geheime wapen. De witte stadspoort van Leerdam staat pontificaal middenin het tegenlicht. Het zonlicht valt op de wit gepleisterde ondermuren en de witte kapjes van twee 'toevallig' aanwezige vrouwen.

Jan Weissenbruch was een Haagse kunstenaar, geboren in 1822 en overleden in 1880 in Den Haag. Zijn schilderijen lijken wel fel realistisch, maar in feite zette hij de werkelijkheid naar zijn schilderhand. Hij draaide de stadspoort van Leerdam 180 graden om, omdat hij de buitenkant interessanter vond dan de stadskant. Van een platbodem in het water achter de stadswal zijn nog net de giek en de mast te zien. Ook het gekozen moment is niet toevallig. Na een regenbui schijnt de zon weer volop en baadt alles in een fel licht. Leerdam is een stadje aan de Linge, dat in 1382 stadsrechten kreeg van Otto van Arkel en de bevestiging daarvan nog eens in 1407 door Willem VI van Holland.

Het schilderij dateert uit 1869. De Steigerpoort werd al in 1863 gesloopt, dus Jan Weissenbruch is uitgegaan van de schetsen die hij rond 1860 in Leerdam maakte. Een van die schetsen van de stadspoort is in bezit van Museum Teylers. Van die schetsen maakte hij dan later in zijn atelier ijzersterke composities, met de nodige artistieke vrijheid.

Jan Weissenbruch schilderde het liefst in oude stadjes langs de Lek, Hollandse IJssel en Linge. Met blauwe luchten en heldere lijnen bracht hij de oude poorten, stadsmuren en huizen in beeld die in hoog tempo zouden worden afgebroken om plaats te maken voor de moderne tijd. Het werk van Jan Weissenbruch heeft een romantische, nostalgische inslag. Het brengt je in een lome, gelukzalige stemming. En juist de combinatie met de strakke lijnen, de gedetailleerde regenpijpen, de sobere enscenering maakt van dit schilderij een meesterwerk. Een combinatie van romantiek en realisme. Niet voor niks wordt Jan Weissenbruch wel 'de Vermeer van de 19e eeuw' genoemd.

De krijgsraad van de Goudse schutterij,
Ferdinand Bol, 1653

ZEVEN VRAGEN AAN VIJF BURGEMEESTERS

Zutphen

Graaf Otto I verleende zo’n 830 jaar geleden aan Zutphen stadsrechten. Stad en land werden juridisch van elkaar gescheiden. Het stadsrecht betekende voor Zutphen zelfbestuur, eigen rechtspraak, tolvrijheden en tal van andere voorrechten. Het kwam de welvaart in Zutphen zeer ten goede (al was de stadsrechtverlening door de graaf vooral bedoeld om zijn politieke rivaal, de bisschop van Utrecht, een hak te zetten). Zutphen is vanaf de 13e eeuw vele eeuwen een actieve Hanzestad geweest. Momenteel telt Zutphen 48.000 inwoners. Sinds eind 2016 is Annemieke Vermeulen burgemeester van deze Hanzestad aan de IJssel.

1 | Welke periode in de geschiedenis van de stad vindt u het meest kenmerkend voor het karakter van Zutphen?

Ten tijde van het graafschap Gelre in de 12e eeuw was Zutphen de belangrijkste stad in de verre omgeving. Zutphen werd een Hanzestad met vele internationale connecties. Op die rijke geschiedenis kijk ik uit vanaf mijn balkonkamer in het nieuwe stadhuis. 's Gravenhof was en is het bestuurlijk centrum waar vanaf de 11e eeuw een Romaans paleis (palts) stond waar de Rooms Duitse koningen en graven hebben geresideerd. Verder vind je er het Oude Stadhuis, de Walburgiskerk, het Schelpenpoortje, Hof van Heeckeren. Onze stadsarcheoloog Michel Groothedde heeft het plan gelanceerd om de fundamente van de Palts weer zichtbaar te maken en 's Gravenhof autovrij. Een aantrekkelijk plan.

2 | Karakteriseert u Zutphen als een man of als een vrouw?

Zutphen heeft een vrouwelijk karakter. De stad is gastvrij, zorgzaam, nieuwsgierig en heeft iets heel aardigs; maar is ook eigenzinnig en misschien iets te bescheiden, soms benepen. Zutphen hecht sterk aan het verleden, mag wel iets meer openstaan voor ontwikkeling. Ik ben aan Zutphen gehecht geraakt, ben er geworteld en heb er mijn vrienden gevonden. Een lieve stad.

3 | Werken de 830 jaar geleden verleende stadsrechten nog steeds door? Maakt stadslucht vrij?

Zutphen is van oudsher de stad van de rechtspraak, dat is onderdeel van het DNA van Zutphen. Als het aan mij ligt, blijft dat ook zo. Ik zet mij in voor het behoud van die rechtbank. De rechtbank hoort net zo bij Zutphen als de vrije school. De vrije school is een van de trekkers voor gezinnen om zich in Zutphen te vestigen.

4 | Welk gebouw in Zutphen is volgens u het meest typerend voor de stad?

Mijn keuze valt op het nieuwe stadhuis, een prominente, hedendaagse toevoeging aan de middeleeuwse binnenstad. Het gebouw is ontworpen door Thomas Rau en is nu 20 jaar in functie. Met die opvallende schubben van groen koper en wit pleisterwerk is het een nieuwe parel aan het 's Gravenhof.

5 | Als er anno 2021 weer stadsrechten aan Zutphen zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

Met een knipoog, zou ik het liefst het recht om munt te slaan in ontvangst nemen. Op die munt staat dan het trotse wapen van Zutphen gestempeld. Stel dat het muntrecht 20 miljoen euro oplevert, dan zou ik ondernemers uit Zutphen stimuleren om werkloze inwoners aan betaald werk te helpen. Dat is mijn prioriteit. Betaald werk geeft een gevoel van trots en eigenwaarde en dat verbindt ook met deze stad.

6 | Bent u een echt stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Ik ben een stadsmens, houd van de geluiden van de stad, de reuring, de gezelligheid van terrassen. De maat van de stad Zutphen is daarbij fantastisch, de kleinschaligheid.

7 | Met welk schilderij uit Musea Zutphen voelt u zich het meest verbonden?

In de collectie van Musea Zutphen val ik op het Zutphens zilver, de potpourri’s uit de 18e eeuw. Daar ligt als kunst-historicus ook mijn specialisatie. Van de schilderijen val ik op *Schuimende zee* van Jan Wolkers; onlangs nog te zien geweest tijdens de tentoonstelling Koele Wateren. De verf zelf is als het ware de zee.

Annemieke Vermeulen

detail Jan Wolkers:
Schuimende zee, 2002

Foto: Sandra Zelstra

Pieter Verhoeve

detail Emo Verkerk:
Erasmus spot, 2015

Gouda

In 2022 viert Gouda 750 jaar Stadsrechten. Deze viering valt samen met de herdenking van het geboortjaar van Coornhert, 500 jaar geleden, 1522. Coornhert is, net als Jacoba van Beieren, Desiderius Erasmus en Leo Vroman één van de beroemde zonen en dochters van Gouda. Jacoba had er haar kasteel, Erasmus zijn parochieschool, Coornhert zijn drukkerij en Vroman zijn ouderlijk huis. Burgemeester van Gouda is sinds eind 2019 Pieter Verhoeve.

1 | Welke periode in de geschiedenis van de stad vindt u het meest kenmerkend voor het karakter van Gouda?

Ik ben fan van Erasmus. Erasmus was een grensverleggend denker en een vredestitcher. Zijn tolerantie was geen onverschilligheid, maar een oproep om andersdenkenden de ruimte te geven. Hij was ruimdenkend. Die manier van denken hebben we nu meer dan ooit nodig; in deze tijd van zwarte pieten, stikstofcrisis, boerenprotesten, corona, black lives matter. Velen gaan voor het eigen gelijk en eisen respect. Met Erasmus pleit ik voor de herwaardering voor de vrijheid van ieders geweten.

2 | Is voor u de stad Gouda een man of een vrouw?

Allegorisch gezien is Gouda een maagd, een stedemaagd. In *De Lof der Zotheid* van Erasmus is een zotte vrouw de hoofdpersoon. En de Vrijheid van geweten wordt in het gebrandschilderd glas van de Sint-Janskerk als vrouw afgebeeld. Veel vrouwen zijn charmant, creatief, enthousiast. Dat mag ik als vader van vijf dochters en als burgemeester met twee vrouwelijke wethouders wel zeggen. Ik kom uit een milieu van mannenbroeders, maar ik werk graag met vrouwen. Gouda als vrouw is trots op haar kinderen, de burgers, en is zorgzaam. Natuurlijk kunnen de kinderen ook wel eens zeuren of te veel vasthouden aan het verleden. Het mag van mij in Gouda wel iets lichter, zelfbewuster en vrolijker, iets "zotter" om met Erasmus te spreken.

3 | Heeft de periode van 'Goudse vrijheid' een stempel gedrukt op de stad?

Jazeker. In 1572 koos Gouda de kant van Willem van Oranje, net als Dordrecht, Leiden, Haarlem. Het was een keuze voor de vrijheid van geweten en geloof. Niet alleen uit opportunisme, maar ook principieel. We willen daar in 2022 ook aandacht aan schenken, omdat het actueel is: ruimte schenken aan andersdenkenden, ook als het pijn doet. Vrijheid en verdraagzaamheid horen bij elkaar. Die ruimte mis ik wel eens in het publieke debat, zowel bij christenen, moslims tot en met progressieve denkers. Er wordt vaak te klein gedacht, in het belang van primair de eigen achterban, niet genereus naar allen.

4 | Welk gebouw in Gouda is volgens u het meest typerend voor de stad?

In Gouda noem ik altijd een ensemble van drie gebouwen: Het Stadhuis op de Markt, inclusief trouwzaal met de Goudse Stedemaagd op de schouw. De Sint-Janskerk met de Goudse Glazen; niet alleen een religieus, maar ook een publiek gebouw. Museum Gouda, met de eeuwenoude altaarstukken en schuttersstukken.

5 | Als er anno 2022 weer stadsrechten aan Gouda zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

Dan kies ik voor het marktrecht. Op de markt wordt niet alleen gehandeld, daar ontmoeten de burgers van stad en regio ook elkaar. Daarom ben ik ook blij met de huidige uitbreiding van terrassen, daarom ook blijft de markt open tijdens de pandemie. Het liefst zou ik nog ergens een fontein hebben in de binnenstad.

6 | Bent u een echt stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Ik zeg Goethe na: "Ik heb twee zielen in mijn borst." Ik houd zowel van de open ruimte, de hemel boven de polder als van de dynamiek en de historie van de stad. Ik houd van beide, stad en ommeland.

7 | Met welk schilderij uit Museum Gouda voelt u zich het meest verbonden?

Als ik dan toch moet kiezen, kies ik voor *De Schutters* van Ferdinand Bol. Ik identificeer me met die jonge kapitein die later burgemeester wordt en je zo schalks aankijkt. Het is een schitterend kunstwerk, levendig en dynamisch.

Harlingen kreeg al in het jaar 1234 stadsrechten. Daarmee is Harlingen ouder dan een stad als Amsterdam en net iets jonger dan Zutphen. Harlingen was eeuwenlang een belangrijke handelsstad met scheepswerven, zaagmolens, bierbrouwerijen en pottenbakkers. De haven van Harlingen is trouwens nog steeds belangrijk als vissershaven en veerhaven. Bekende namen uit de geschiedenis van Harlingen zijn: Simon Stijl (patriot), Domela Nieuwenhuis (dominee), Simon Vestdijk (schrijver). Burgemeester Roel Sluiter treedt in mei 2021 terug als burgemeester, na drie jaar waarnemend en zes jaar kroonbenoemd burgemeester. Op 31 mei 2021 wordt Ina Sjerps benoemd tot burgemeester van Harlingen.

1 | Welke periode in de geschiedenis van de stad vindt u het meest kenmerkend voor het karakter van Harlingen?

Allereerst de ontstaansperiode. Harlingen is de oudste stad van Friesland. Dat tekent de drang naar onafhankelijkheid van deze stad. De Harlingers zijn strijdvaardig, bereid om iets te wagen, durven een havenstad te bouwen op een onherbergzame plek. De huidige periode is even kenmerkend en sluit goed aan bij het ontstaan van de stad. In 2013 sprak 80% van de Harlingers zich uit voor zelfstandigheid. Het is een klein stadje, 16.000 inwoners, maar zelfbewust. En het is gelukt zelfstandig te blijven en bovendien financieel gezond. "Harlingen ligt met de kop naar de zee, met de rug naar Friesland", zegt men vaak. Er speelt een immer sluimerend conflict tussen de vrije Harlingers en de aardappelboeren om ons heen.

2 | Is Harlingen voor u meer een man of een vrouw? En met welke menselijke eigenschappen?

Harlingen is al eeuwenlang genderneutraal. Mensen spreken elkaar hier aan met 'ouwe seun', man of vrouw doet er niet toe. De ouwe seun is ruimdenkend, gastvrij, ruw, ongepolijst, soms op het onbeschofte af. Hij of zij is wel geboren in Harlingen, liefst nog binnen de stadsgrachten. Er is verschil tussen 'import' en 'ouwe seun'. Import zonder kapsones wordt overigens volledig geaccepteerd.

3 | 'Vrouwen behoren deel te hebben aan de Regering van het Land' (1795). Speelt het onderwerp van vrouwenemancipatie nog steeds in Harlingen?

Voor zover ik weet, speelt dat niet erg. Niemand zal er probleem mee hebben als mijn opvolger een vrouw is.

4 | Welk gebouw in Harlingen is volgens u het meest typerend voor de stad?

Er zijn twee gebouwen heel typerend. De witte Vuurtoren uit 1922 is heel zichtbaar en typerend voor de haven. Het stadhuis is heel typerend voor de stad, dateert uit de 18e eeuw. Pronkstuk is het vergulde beeld van St. Michaël in de voorgevel. In de hal staat een buste van de lokale held, Simon Stijl. Na het referendum is het stadhuis grondig gerenoveerd.

5 | Als er anno 2020 weer stadsrechten aan Harlingen zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

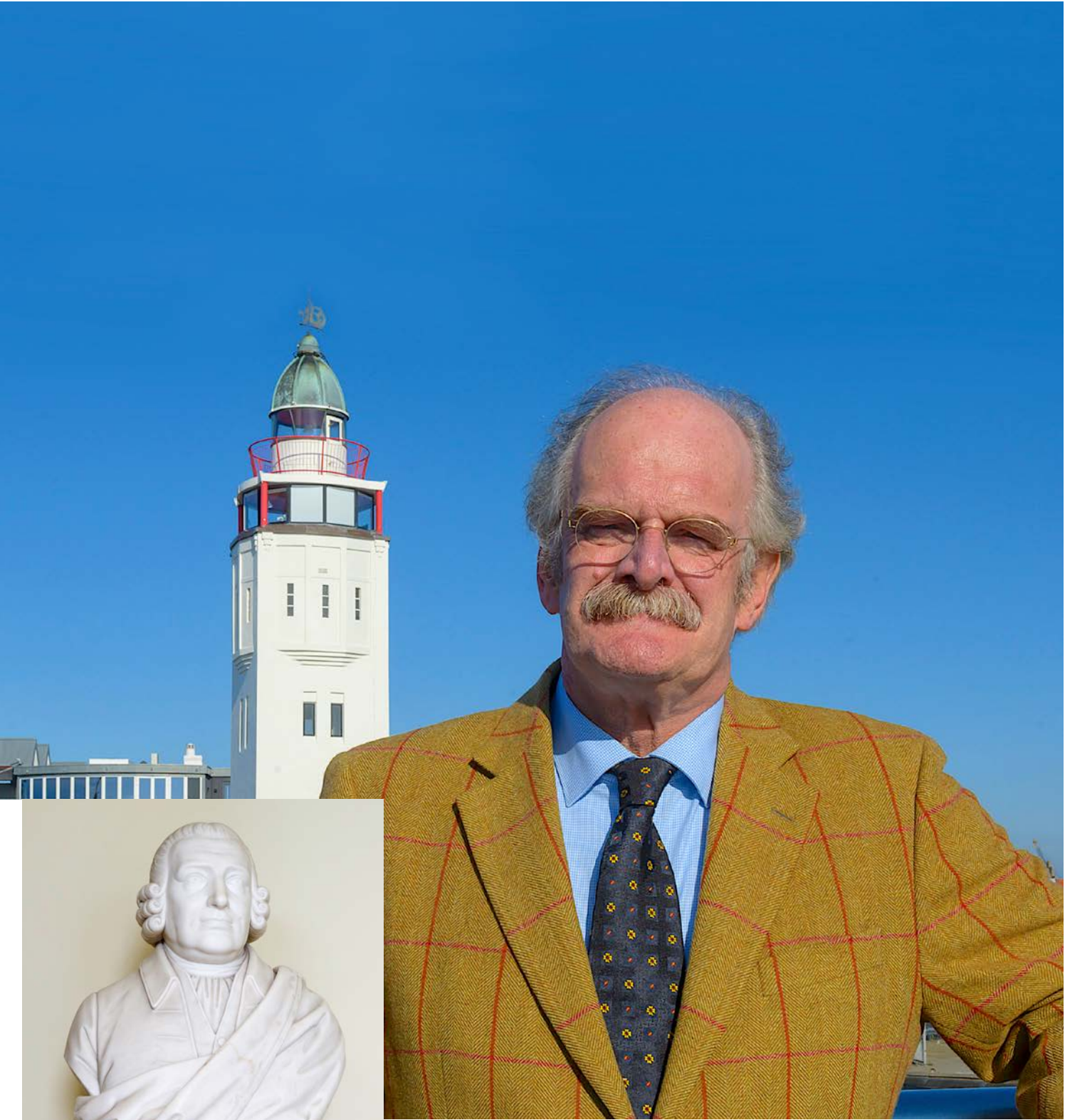
Ik zou willen dat wij zonder beperkingen binnen de stadsgrenzen kunnen bouwen. De regelgeving en het toezicht door de provincie zitten ons zeer dwars. Harlingen moet geen openlucht museum worden. Harlingen kan een aantrekkelijke stad zijn voor Amsterdammers die thuis digitaal willen werken en op een uur rijden met de auto naar het hoofdkantoor kunnen.

6 | Bent u een echt stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Ik ben een stadsmens, in Den Haag opgegroeid; maar ken ook het verlangen naar het buitenleven. In de herfstvakantie ben ik een buitenmens.

7 | Met welk schilderij uit Het Hannemahuis voelt u zich het meest verbonden?

Ik ben gehecht geraakt aan een schilderij uit het museum dat op mijn kamer hangt: *Zeetijdingen* van P.W. Sebes, een Harlingse schilder. Het is een gezellig huiselijk tafereel, het haardvuur brandt. De berichten in de krant *Zeetijdingen* zijn blijkbaar positief, de dame op het schilderij kijkt opgewekt.

Roel Sluiter

detail Simon Stijl (1731-1804);
Beeld van marmer door Louis Royer

Foto: Albert Joosen

Frank Petter

detail Hans Bol;
De Grote Markt te Bergen op Zoom, circa 1587

Bergen op Zoom

Bergen op Zoom heette oorspronkelijk Bergen. Vanaf de 13e eeuw lezen we 'Berghe super Zoem', oftewel Bergen op Zoom. Bergen op Zoom is gebouwd op het zand van de Brabantse Wal, 20 meter boven NAP, grenzend aan een moeras (soma). Rond 1200 ontving Bergen op Zoom stadsrechten uit handen van de hertog van Brabant. In 1287 werd Bergen op Zoom een afzonderlijke heerlijkheid. De heren en later markiezen van Bergen op Zoom bestuurden de stad vanuit hun paleis, het Markiezenhof. Jacob Obrecht, de componist, woonde en musiceerde in de stad. Erasmus woonde er enige tijd. En op de markt staat een standbeeld van de schrijver Anton van Duinkerken, pseudoniem voor Willem Asselbergs. Burgemeester van deze stad met 70.000 inwoners is sinds 2013 Frank Petter.

1 | Welke periode in de geschiedenis van de stad vindt u het meest kenmerkend voor het karakter van Bergen op Zoom?

Bergen op Zoom is een echte vestingstad. Die vestinggeschiedenis begon rond 1570 en hield drie eeuwen stand. De stad was eeuwenlang een onneembare vesting. Dat heeft een stempel gedrukt op de identiteit van de stad, tot op de dag van vandaag. Je ziet het aan het stratenpatroon, aan de sfeer, aan de mentaliteit. De strategische ligging aan het water met de toegang tot de Schelde heeft dit karakter nog versterkt, daar 'waar Brabant Zeeland kust'. Vestingbewoners zijn op zichzelf aangewezen, eigengereid, eerlijk, vindingrijk, conservatief. Dat conservatisme bedoel ik niet negatief; een conservenblikje is handig als er geen ander voedsel voorhanden is.

2 | Vergelijkt u Bergen op Zoom eerder met een man of met een vrouw?

De Fransen noemden Bergen op Zoom La Pucelle, de Maagd. Daarmee doelden ze op de onneembare vesting. La Pucelle is ongeschonden, fier, trots, playing hard to get. Dat is Bergen op Zoom. Floris Alkemade, de voormalig Rijksbouwmeester, vergeleek Bergen op Zoom onlangs met Doornroosje, die nog wakker moet worden gekust. De schoonheid van de stad, daar kan nog meer van genoten worden. Ik vergelijk de stad, inclusief Halsteren, dus met een vrouw. Een vrouw waar je verliefd op kunt worden.

3 | Werken de ooit verleende stadsrechten nog steeds door? Maakt stadslucht in Bergen op Zoom vrij?

Bergenaren zijn heel vrijheidslievend. Ze willen zich door niemand laten overheersen. Niet door de Spanjaarden, niet door de Fransen, niet door de Duitsers of andere overheersers. 75 jaar Bevrijding is hier massaal gevierd, een echt volksfeest. 'Merck toch hoe sterck' is ons volkslied.

4 | Welk gebouw in Bergen op Zoom is volgens u het meest typerend voor de stad?

Dan noem ik toch het stadspaleis, het Markiezenhof. Toen ik het Markiezenhof voor het eerst zag, viel mijn mond open van verbazing. Een verbluffend ensemble van gebouwen en binnentuinen.

5 | Als er anno 2021 weer stadsrechten aan Bergen op Zoom zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

Ik zou dan vragen om het recht op een open verbinding met het water. Bergen op Zoom ligt door de Deltawerken achter drie dammen. Dat is zeer ongunstig voor de recreatie en voor de gewenste samenwerking met Zeeland. Onze logistieke positie zou veel meer uitgebuit kunnen worden, zowel in relatie tot Zeeland, als in de verbindingen met Rotterdam en Antwerpen.

6 | Bent u een echt stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Ik houd van de stad en in het bijzonder van deze stad. In de stad is er ruimte voor alle gezindten. We leven op de grens van zand en klei. Ik ben belijdend protestant en dat is in deze overwegend RK gemeente geen enkel bezwaar. Mijn achtergrond is dan wel calvinistisch, maar ik ben opgegroeid in Brabant. Ik heb dus ook geleerd het leven te vieren. Dat doe ik graag. En Bergen op Zoom geeft daartoe alle ruimte.

Geldt dat ook voor de inwoners van Turkse en Marokkaanse komaf? Voelen zij zich ook opgenomen in de stad? Wordt het niet tijd Vastenavond en Ramadan op de een of andere manier te integreren?

Ze zien me al aankomen. Daar gaat de burgemeester niet over.

7 | Met welk schilderij uit Museum Markiezenhof voelt u zich het meest verbonden?

In het museum hangt *De Grote Markt* van Hans Bol, uit de 16e eeuw. De markt was toen al de huiskamer van de stad. Het zijn niet alleen de gebouwen, maar vooral de bedrijvigheid, de sfeer. Mensen maken de stad. In de beslotenheid van de vesting wordt het leven mogelijk gemaakt.

Jan Nieuwenburg

detail Isaac Ouwater;
Gezicht op de Nieuwstraat te Hoorn, 1784,
olieverf op doek, 44 x 56 cm

Hoorn

In het Westfries Archief liggen de stadsrechten van Hoorn, door Willem V verleend in 1356. Hoorn is een eigenwijs handelsstadje aan de Zuiderzee. In 1573 verslaan de Hoornse watergeuzen de Spaanse oorlogsvloot. Met deze Slag op de Zuiderzee begint voor Hoorn de Gouden Eeuw. De gevels in de binnenstad vertellen nog van dit roemrucht verleden. Uit deze economische bloeiperiode stamt ook de bekendste inwoner van Hoorn, Jan Pieterszoon Coen, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. In het kader van de nationbuilding werd voor deze Coen in 1893 een standbeeld opgericht, ontworpen door de kunstenaar Ferdinand Leenhoff. Tegenwoordig staat J.P. Coen eerder bekend als de 'slachter van Banda'. Sinds 2016 zwaait Jan Nieuwenburg als burgemeester de scepter over Hoorn. Zijn stad telt nu 75.000 inwoners. Voor het stadhuis wappert een vlag met het opschrift: Stad van de Gouden Eeuw.

1 | Welke historische periode of persoon vindt u het meest kenmerkend voor Hoorn?

De binnenstad en de haven van Hoorn ademen nog de periode van de Gouden Eeuw. Het was een periode van grote welvaart en bittere armoede. Hoorn was toen en is nog steeds een echte handelsstad in een land van kooplieden. Coen is de belichaming van die periode, ook met alle duistere kanten. Zijn standbeeld dient als slijpsteen voor een gedachtewisseling over identiteit, lokaal en nationaal. De inwoners en ondernemers in Hoorn zijn al eeuwenlang extern georiënteerd. West-Friesland is nu wereldwijd marktleider in zadenveredeling. De handelsgeest uit de 17e eeuw werkt nog steeds door.

2 | Hoe omschrijft u de mentaliteit in Hoorn? Maakt de stadslucht in Hoorn vrij?

De inwoners van Hoorn zijn gastvrij. Ze zijn niet zo diplomatiek, ze zijn misschien kortaf, ze zijn direct, hebben een Friese hoekigheid, maar ze zijn zeker ook stoer. Stadslucht maakt vrij, ja. De tolerantie in steden als Hoorn is groter dan op het platteland. Steden in Nederland lopen voorop in een vooruitstrevende agenda. Daar wil Hoorn en daar wil ik ook graag aan bijdragen. Openheid naar de wereld.

3 | Past dominee Tenthoff als historisch figuur niet beter op de sokkel van Hoorn dan Coen?

Tenthoff past als rode dominee zeker goed bij het sociale en vrijzinnige karakter van Hoorn. Hoorn is een stad met heel veel sociale betrokkenheid en veel vrijwilligers. Maar, Coen vervangen door Tenthoff? Passen standbeelden nog wel bij de huidige tijd? Hoeveel slijpstenen kan een stad hebben?

4 | Welk gebouw in Hoorn is volgens u het meest typerend voor Hoorn?

Het Statenlogement. Dit karakteristieke gebouw staat in het hart van de stad. Het Statenlogement dateert van na de gewonnen Zeeslag in 1573. De Spanjaarden dropen af en er werd een gewestelijk bestuur opgericht, bestaande uit zeven steden. In Hoorn zetelde dit gewestelijk bestuur. De regionale bestuurders logeerden in het Statenlogement. Traditie is voor Hoorn zeer belangrijk. Bij onze traditie hoort de kermis, de lappendag en ook het Statenlogement.

5 | Als er anno 2021 weer stadsrechten aan Hoorn zouden worden toegekend, welk stadsrecht zou u dan graag in ontvangst nemen?

Ik zou graag het marktrecht in ontvangst nemen; de erkenning dat de regio Hoorn wereldwijd het centrum is voor innovatie op gebied van food en zaadtechnologie. Seed Valley. Een vergelijkbare positie als Brainport Eindhoven.

6 | Bent u een echt stadsmens of bent u meer een buitenmens?

Ik ben meer stadsmens. Ik houd van stadse prikkels. Hoorn is een stad met stadse ambitie, daar voel ik me bij thuis.

7 | Met welk schilderij uit het Westfries Museum voelt u zich het meest verbonden?

In 2005 had het Westfries Museum te maken met een grote kunstroof. Gelukkig zijn er vijf van de 24 gestolen schilderijen teruggevonden, zoals *Gezicht op de Nieuwstraat in Hoorn*, in 1784 geschilderd door Isaac Ouwater. Maar de rest is nog steeds zoek. Wij blijven vasthoudend zoeken, want die werken zijn verbonden met onze stad.

Boekenlijst

Kader Abdolah
Mirza, 2011

Paul Abels e.a.
Duizend jaar Gouda, 2002

Gabriël van den Brink e.a.
Waartoe is Nederland op aarde?, 2018

Annelien De Dijn
Vrijheid. Een woelige geschiedenis, 2021

Frouke van Dijke
Breitner vs Israels, 2020

Willem Fijhoff e.a.
Historische atlas van Zutphen, 2011

Feico Houweling
De opmerkelijke rol van Gouda en Rotterdam
in de Nederlandse opstand, 2017

Lotte Jensen
Vieren van vrede, Het ontstaan
van de Nederlandse identiteit, 2016

Yolande Kortlever
Bergen op Zoom; een stadsgeschiedenis
in vogelvlucht, 2013

Ian J.B. Kuipers
De Hanze, 2019

Cees van Lotringen
Tot hier en nu verder, 2018

Geert Mak
Een kleine geschiedenis
van Amsterdam, 2005

De citaten in deze publicatie zijn ontleend aan het Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – *Denkend aan Nederland*. Een soort 'selfie van Nederland'; een onderzoek onder 5000 Nederlanders over wat zij beschouwen als typerend en als waardevol van de Nederlandse identiteit; aan Russell Shorto: *Amsterdam. Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld*, 2017; aan het overzicht van de 19e-eeuwse schilderkunst door Jenny Reynaerts: *Spiegel van de werkelijkheid*, 2019; en ontleend aan: Maarten Prak, *Stadsburgers*, 2019.

Colofon

Tekst
Gerard de Kleijn

Vormgeving
3MegaWatt ontwerpers

Interviews met
Femke Halsema, burgemeester Amsterdam
Jan Nieuwenburg, burgemeester Hoorn
Frank Petter, burgemeester Bergen op Zoom
Roel Sluiter, burgemeester Harlingen
Pieter Verhoeve, burgemeester Gouda
Annemieke Vermeulen, burgemeester Zutphen

Met dank aan
Taco Dibbits, Jenny Reynaerts,
Eefje van der Weijden
(allen Rijksmuseum)

Historische vensters van
Paul Abels, Gouda
Yolande Kortlever, Bergen op Zoom
Jeanine Otten, Harlingen
Arnoud Schaake, Gouda
Christiaan te Strake, Zutphen

In samenwerking met
Hugo ter Avest, Hélène van den Dungen,
Lian Jeurissen, Ingmar Reesing,
Karin Rietbroek, Henriëtte Tilgenkamp
(allen M5); Jolanda Meulendijs,
Inge Riebeek, Martin Riebeek

Mede dankzij
Mondriaanfonds
VSB fonds
Zabawas
Janivo Stichting
Prins Bernhard Cultuurfonds
BankGiro Loterij
Gravin van Bylandt Stichting
Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds
Stichting Gifted Art

"Burgerschap ontstond van onderop."

Maarten Prak

ISBN/EAN 978-90-72660-14-5

HOGE LUCHTEN EEN REIZENDE TENTOONSTELLING

Gemeentemuseum Het Hannemahuis, Harlingen

11.07.2021 – 14.11.2021

—

Stedelijk Museum, Zutphen

27.11.2021 – 20.03.2022

—

Het Markiezenhof, Bergen op Zoom

02.04.2022 – 24.07.2022

—

Museum Gouda

06.08.2022 – 27.11.2022

—

Westfries Museum, Hoorn

10.12.2022 – 09.04.2023

schattenuithetrijks.nl

stichting
de vijf
samenwerkende
musea
in nederland

9 1890 7216601 45

